

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти

На правах рукопису

ФЕСЮК АЛІНА МИКОЛАЇВНА

**ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійна програма Дошкільна освіта
Робота на здобуття освітнього рівня «Магістр»

Науковий керівник:
МЕЛЬНИК ІРИНА МИКОЛАЇВНА,
кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол №
засідання кафедри загальної
педагогіки та дошкільної освіти
від _____ 2024 р.
Завідувач кафедри
(в.о.) Гавриш Н. В.

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

ФЕСЮК А. ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

У магістерській роботі подано теоретичне узагальнення наукової проблеми, що полягало у вивченні стану досліджуваної проблеми на теоретичному та практичному рівнях шляхом аналізу літератури та досвіду роботи. Автором з'ясовано наукові підходи до понять «екологічна культура», «екологічне виховання», «ігрова діяльність дошкільників» та ін. Фесюк А.М. визначила роль і місце засобів ігрової діяльності у вихованні екологічної культури у старших дошкільнят, дослідила, що в грі формуються всі сторони особистості дитини, відбуваються значні зміни в психіці, що готують перехід до нової, більш високої стадії розвитку. Цим пояснюються великі виховні можливості ігрової діяльності, яку психологи та педагоги вважають провідною діяльністю дошкільника.

У роботі узагальнено, що процес виховання екологічної культури у старших дошкільників результативний за умови використання таких організаційних форм педагогічного процесу як заняття, екскурсії, цільові прогулянки, пошуково-дослідницька та трудова діяльність. Дослідно-експериментальна робота показала ефективність розробленої автором методики з використанням ігрових засобів, а також висвітлила основні труднощі, з якими ми зустрілися у практиці роботи закладу дошкільної освіти. Фесюк А. було зібрано добірку ігор, казок, екскурсій, занять екологічного змісту з метою розширення методичного забезпечення процесу екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Автор зазначає, що система роботи виховання екологічної культури дітей старшого дошкільного віку повинна включати ряд послідовних етапів: створення позитивно-емоційного фону сприйняття інформації, зацікавлення дітей, пробудження інтересу; надання системи знань про природу у зв'язках і залежностях, що відповідатиме потребам та інтересам дітей; створення належних умов для перенесення дітьми отриманих знань у повсякденну самостійну діяльність. Дослідження ґрунтувалося на загальновідомих дидактичних принципах, передусім наочності, самостійності, доступності, емоційності. Результати дослідження можуть стати у нагоді студентам закладів вищої освіти, вихователям, методистам.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічна культура, ігрова діяльність дошкільників, освітній процес у закладі дошкільної освіти, діти старшого дошкільного віку.

ANNOTATION

FESIUK A. EDUCATION ECOLOGICAL CULTURE IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN PROCESSES PLAY ACTIVITIES

The master's thesis presents a theoretical generalization of the scientific problem, focusing on the study of the problem at theoretical and practical levels through literature analysis and practical experience. The author explores scientific approaches to concepts such as "ecological culture," "ecological education," "play activities of preschool children," and others.

The author defines the role and significance of play activities in fostering ecological culture in older preschoolers, noting that play shapes all aspects of a child's personality and brings significant psychological changes that prepare them for a new, higher stage of development. This explains the significant educational potential of play activities, which psychologists and educators consider the leading activity of preschoolers.

The study summarizes that the process of fostering ecological culture in older preschoolers is effective when employing organizational forms of the pedagogical process, such as lessons, excursions, targeted walks, exploratory and labor activities. Experimental work demonstrated the effectiveness of the author's methodology using play-based tools and highlighted the main challenges encountered in practice within preschool education institutions.

Fesiuk A. compiled a selection of games, stories, excursions, and ecological-themed activities to enhance the methodological support for fostering ecological education in older preschool children.

The author notes that the system for fostering ecological culture in older preschool children should include several consecutive stages: creating a positive emotional background for perceiving information, engaging children, sparking interest; providing a system of knowledge about nature in interconnections and dependencies that meet children's needs and interests; creating appropriate conditions for transferring the acquired knowledge into everyday independent activities.

The research was based on well-known didactic principles, primarily visibility, independence, accessibility, and emotionality.

The results of the study may be useful for university students, educators, and methodologists.

Keywords: ecological education, ecological culture, play activities of preschoolers, educational process in preschool institutions, older preschool children.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	6
1.1. Аналіз науково-методичної літератури з екологічного виховання старших дошкільників	6
1.2. Зміст та завдання виховання екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку	15
1.3. Особливості виховання екологічної культури у старших дошкільників засобами ігрової діяльності.....	22
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	33
2.1. Організація та методика екологічного виховання старших дошкільників за допомогою засобів ігрової діяльності	33
2.2. Результати експериментального дослідження.....	49
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

У наші дні загроза екологічної кризи нависла над людством і проблема екологічного виховання дітей стала життєво необхідною для збереження нашого спільного дому - Землі.

Першою ланкою в системі суспільного екологічного виховання в Україні є дошкільна освіта. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку є актуальною проблемою сучасності, оскільки саме в дошкільному віці закладаються основи екологічної свідомості, екологічної культури, що впливають на поведінку та діяльність дитини в природі впродовж життя.

Розв'язання притаманних сучасному суспільству екологічних проблем, можливе лише за умови зміни поведінки людини, її ціннісних орієнтирів, виховання в підростаючого покоління основ екологічної культури. Основи свідомості, екологічної культури, ставлення особистості до світу природи закладаються в дошкільному дитинстві, що підтверджує вагомість використання цього сензитивного періоду для екологічного виховання особистості.

Екологічний розвиток дошкільника відбувається через чуттєве сприймання та емоційні враження, на основі яких здійснюється формування явлень про світ природи, елементарні взаємозв'язки та взаємозалежності між явищами й об'єктами природи та людиною. Вимоги до рівня екологічного розвитку дітей визначені Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні. Завдання освітньої роботи з екологічного виховання окреслені у Державній базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку "Дитина".

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує сучасних вихователів у виборі завдань та змісту роботи з дітьми таким чином, щоб не стільки озброювати їх певною сумою знань, скільки відкривати перед ними "науку життя", яка сприяла б формуванню творчих особистостей з розвиненим почуттям власної гідності та відповідальності за свої вчинки. Відповідно до вимог Базового компонента до кінця дошкільного періоду у дитини мають бути

сформовані елементи екологічного світорозуміння, екологічної вихованості, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Актуальність проблеми, недостатність її опрацювання зумовило вибір теми магістерського дослідження: ***"Виховання екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності"***

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови та методику використання засобів ігрової діяльності у вихованні екологічної культури дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові джерела з проблеми дослідження та розкрити теоретико-методичні основи екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

2. Обґрунтувати педагогічні умови виховання екологічної культури дітей старшого дошкільного віку.

3. Визначити роль і місце засобів ігрової діяльності у вихованні екологічної культури старших дошкільнят.

4. Розробити та дослідно-експериментальним шляхом перевірити методику використання ігрових засобів у процесі екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

5. Здійснити добірку ігор, казок, екскурсій, занять екологічного змісту з метою розширення методичного забезпечення процесу екологічного виховання дітей.

Об'єкт дослідження - екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження - педагогічні умови використання засобів ігрової діяльності у вихованні екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань використано такі **методи дослідження**: аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури, діагностування дошкільників, спостереження, експеримент.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають в:

- науковому обґрунтуванні, визначенні їх змісту та розкритті психолого-педагогічних особливостей виховання основ екологічної культури старших дошкільників засобами ігрової діяльності;
- визначенні та експериментальній перевірці педагогічних умов використання ігор, екскурсій, занять екологічного змісту у процесі екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку;
- уточненні взаємозв'язку компонентів екологічної вихованості стосовно старших дошкільників;
- подальшому розвитку питань екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку і розширенню спектру засобів ігрової діяльності.

Практичне значення одержаних результатів: полягає в тому, що зібрані та узагальнені матеріали з методики формування екологічної культури дошкільників можуть використовуватись в практиці роботи закладів дошкільної освіти, студентами-практикантами, батьками.

Базою дослідження: ЗДО №10 «Волиняночка» м. Луцька.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення магістерського дослідження доповідались на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти факультету педагогічної освіти та соціальної роботи ВНУ ім. Лесі Українки, а також шляхом публікації тез у збірнику Дошкільна освіта: теорія, методика інновації. Особливості виховання екологічної культури у старших дошкільників засобами ігрової діяльності // *Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної Інтернет конференції*. Луцьк, 15 травня, 2024. С.67-73.

РОЗДІЛ 1. ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Аналіз науково-методичної літератури з екологічного виховання старших дошкільників

Становлення теорії і практики виховання дітей дошкільного віку засобами природи з кінця ХІХ - на початку ХХ століть зумовлене активними пошуками форм і методів роботи, визначенням обсягу знань, засобів впливу.

Необхідно зазначити як об'єктивний факт повну відсутність у цей час постановки питання екологічного виховання дітей не лише в теорії, а й на практиці. Таке становище закономірно зумовлено станом загальних проблем екології як науки, яка ще не набула досить вираженого й соціально значущого звучання [15, с. 62].

Утвердження екологічного виховання як педагогічної проблеми пройшло низку етапів, що було викликано об'єктивними причинами, її фундаторами були: О. Духнович, Я. Коменський, Г. Врецьона, Е. Згарський, К. Кахникевич, Й. Песталоцці, О. Партацький. Саме в їхніх працях природу розглянуто на підставі системного, наукового підходу; визначено багатогранність впливу на особистість, необхідність підготовки педагога до використання її як засобу формування цілісної особистості [32].

Різні аспекти проблеми екологічної освіти та екологічного виховання досліджували такі педагоги, як Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, А. Волкова, Н. Яришева, Н. Горопаха, О. Захлебний, І. Зверєв, О. Кудрявцева, Н. Рижова.

Можливість і успішність формування початкових екологічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку доведено численними психологічними й педагогічними дослідженнями (Д. Локк, Ж. Руссо, С. Русова, П. Саморукова, О. Терентьєва, І. Хайдурова). Психологами (Л. Венгер, Л. Виготський, В. Давидов, О. Запорожець, В. Мухіна, С. Рубінштейн) також доведено, що система знань дітей дошкільного віку може існувати у формі уявлень, а не понять. О. Запорожець вважав можливим формування уявлень, що можуть стати

ядром системи знань. У дослідженнях З. Плохій обґрунтовано й доведено, що складовою виховання екологічної культури є уявлення дітей про внутрішні взаємозв'язки у природі [32].

Принципово новий підхід до використання природи у вихованні дітей запропонувала С. Русова, вона вважала, що необхідно розвивати особистість засобами рідної природи. Зрозумілою і глибоко переконливою є порада С. Русової щодо використання ручної праці старших дошкільників з природним матеріалом. Необхідно використовувати "будівничий інстинкт" дошкільників, який виявляється тому, що майже всі діти з паличок, піску, кубиків люблять будувати хатки та інші споруди. У зв'язку з цим висуває вихователям завдання: давати різний матеріал і повну волю самостійній творчості особистості [3].

Основою для створення навчально-виховних програм для дітей дошкільного віку в Україні є Базовий компонент дошкільної освіти. Цей документ окреслює оптимально необхідні, однак достатні для дітей дошкільного віку знання та вміння з різних сфер суспільного життя. У програмі сконцентровані державні вимоги до освіченості та вихованості дошкільників. Сфера "природа" за Базовим компонентом передбачає формування у дітей елементів цілісного природовідповідного світогляду, ціннісної змістовної спрямованості на екологічно доцільну поведінку та сприйняття дитиною себе як частки природи, формування почуття відповідальності за те, що відбувається внаслідок її взаємодії з оточуючим світом. Вона (сфера) має дві змістовні лінії. Перша - природа планети Земля, що окреслює обсяг знань, умінь та ставлення дитини до об'єктів і явищ природного довкілля. Інша лінія - природа Космосу, яка окреслює знання дітей щодо розуміння окремих космічних об'єктів (зірки, серед яких Сонце, планети: Земля, Марс, Венера, супутник планети Земля - Місяць), спрямованість на формування поняття єдності та взаємозалежності всіх елементів Космосу, одним із яких є людина. Сучасні програми навчання і виховання дітей в дошкільному закладі освіти спрямовані на реалізацію окреслених у Базовому компоненті завдань [1, с. 26].

Базовий компонент дошкільної освіти є Державним стандартом дошкільної освіти України, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням, що затверджуються Міністерством освіти і науки України. У ньому зведено норми і положення, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років; сумарний кінцевий показник набутих компетенцій випускником закладу дошкільної освіти перед вступом його до школи. Розкриваються загальні положення, зміст і структура, інваріантна і варіативна складові змісту освіти.

Зміст освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі» містить доступні дитині дошкільного віку уявлення про природу планети Земля та Всесвіт, розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля. Природнича освіченість передбачає наявність уявлень дитини про живі організми і природне середовище, багатоманітність явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки у природному довкіллі та взаємозв'язок природних умов, рослинного і тваринного світу, позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи. Ціннісне ставлення дитини до природи виявляється у її поведінці: виважене ставлення до рослин і тварин, готовність включатись у практичну діяльність, що пов'язана з природою, дотримання правил природокористування.

Дитина старшого дошкільного віку повинна мати загальні уявлення про життя людей на планеті Земля, яка має форму кулі (глобус) та складається з повітря, суші (материки, острови) і води (океани, моря, річки, озера). Знати, що повітря знаходиться навколо нас, ним дихає все живе. Розрізняти ознаки повітря (холодне, тепле, гаряче, вологе, сухе), та їх залежність від пори року. Дошкільник має уявлення, що тверда поверхня планети — суша, має різну форму (рівнини, пагорби, гори, яри). Розуміє значення води, повітря, поживних речовин для життя рослин, тварин, життєдіяльності людей. Має уявлення, що в надрах планети знаходяться корисні копалини (вугілля, газ, нафта тощо), їх добувають і використовують люди [11].

Знає, що на Землі вода знаходиться у річках, озерах, морях, океанах, льодовиках та під землею; вода океанів і морів солоні, а в річках і озерах переважно прісна; у воді живуть тварини, ростуть рослини; вода необхідна всім живим істотам. Розрізняє стани води (рідкий, твердий, газоподібний — пара) Володіє елементарними знаннями про надходження води до людських осель, її використання для вироблення енергії для освітлення та опалення будівель, господарських та побутових потреб, для проведення гігієнічних процедур.

Дитина старшого дошкільного віку має елементарне уявлення про природні явища на планеті Земля та сезонні зміни в природі. Називає пори року, їх прикмети, характерні ознаки. Може характеризувати зміни в природі кожної пори року (стан погоди, рослин, поведінка тварин). Розуміє залежність змін від кількості сонячного світла, тепла. Охоче спостерігає за змінами та вміє вести календарі погоди і природи; помічає характерні особливості природних явищ, пояснює їх вплив на рослини і тварини, життєдіяльність людей [16].

Розрізняє і називає найпоширеніші у своїй місцевості: дерева, кущі, трави; дикорослі й культурні рослини; ягоди і гриби. Має уявлення про лікарські властивості рослин найближчого природного оточення. Знає, що рослини виділяють кисень, окремі з них забезпечують їжею тварин, людей, називає будову рослин. Усвідомлює, що рослини потребують достатньо світла, води, поживного ґрунту, змінюються під час росту. Має елементарні уявлення про вплив погодних умов на стан рослин. Спільно з дорослим вирощує рослини та доглядає за ними.

Розрізняє найпоширеніші тварини: черви, моллюски, павуки, комахи, риби, земноводні, плазуни, птахи, звірі; оперує їхніми назвами, описує середовище існування. Орієнтується в особливостях: зовнішньої будови, живлення, пересування, захисту, поведінки. Називає основних представників тварин свого регіону; диких і свійських тварин; знає місце їхнього існування, облаштування житла, значення в природі та житті людей. Спільно з дорослим вміє доглядати за тваринами [16, с. 62].

Орієнтується в тому, що рослини і тварини живуть у певному природному (ліси, луки, водойми, степи, гори) і спеціально створеному (ставки, акваріуми, оранжереї, теплиці, ботанічні сади) середовищі; живі істоти пристосовуються до умов середовища. Знає про корисні та шкідливі рослини і тварини, їх важливість в життєдіяльності людини [16].

Старший дошкільник розуміє, що природне довкілля змінюється внаслідок людської діяльності. Має уявлення, що люди здійснюють природоохоронні заходи для збереження та відновлення рослин і тварин, які зникають. Володіє знаннями про життєдіяльність людини у природному довкіллі свого регіону. Сприймає природу як цінність, виокремлює позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи, довільно регулює власну поведінку в природі. Усвідомлює себе частиною великого світу природи; знає про залежність власного здоров'я, настрою, активності від стану природи, її розмаїття і краси; виявляє інтерес, бажання та посильні уміння щодо природоохоронних дій. Знає про необхідність дотримання людиною правил доцільного природокористування, чистоти природного довкілля, заощадливого використання природних багатств, використання води, електричної та теплової енергії в побуті; прикладає домірні зусилля зі збереження, догляду та захисту природного довкілля.

Проблемами екологічного виховання і розвитку у дошкільників доцільної поведінки в природі займалися А.І. Іванова, Н.В. Коломіна, З.Н. Плохій. У своїх роботах дані вчені розкривають мету, завдання, принципи та умови екологічного виховання дошкільників [23].

Психолого-педагогічне обґрунтування проблем екологічного виховання дітей дошкільного віку відображено в роботах В.П. Горошенко, С.Н. Ніколаєвої, Н.Ф. Яришева.

Програма "Дитина" [16, с.317]. Зміст розділу «Віконечко в природу» - багатоплановий і відповідно конкретизований, у ньому визначена система доступних дітям старшого дошкільного віку цілісних уявлень про природне

оточення, пізнавальні дії (практичні, сенсорні, дослідницькі) та види діяльності, якими вони оволодівають.

Своєчасно ввести дитину у світ рідної природи, виховати любов до неї, пізнавальний інтерес до її явищ, закласти основи екологічного виховання — важливе завдання роботи закладу дошкільної освіти. Зміст розділу «Віконечко в природу» — багатоплановий і відповідно конкретизований, у ньому визначена система доступних дітям певного віку цілісних уявлень про природне оточення, пізнавальні дії (практичні, сенсорні, дослідницькі) та види діяльності, якими вони оволодівають.

Освітні завдання наступні: навчити дітей спостерігати природу, на емоційно-сенсорній основі сприймати та оцінювати естетичну своєрідність її об'єктів та явищ у розмаїтті чуттєвих характеристик; цікавитись довкіллям, турбуватись про нього; розповідати, запитувати, передавати враження в розповідях, музично-рухових імпровізаціях, малюнках; сформувати здатність співпереживати природі, виховувати потребу її оберігати, захищати від бездумного або шкідливого втручання. Результатом такої роботи має стати сформоване ціннісне ставлення дітей до природи, в якому відображуються інтелектуальні, емоційні, творчі та інші можливості та потреби дитини.

Розділ побудований за сезонним принципом, а теми розташовані концентрично. Це дасть змогу на щоразу складнішому матеріалі розширювати, збагачувати, систематизовувати уявлення дітей про природу; забезпечить їхню цілісність; дозволить створювати основу для накопичення певних фактів, вправляти в певних уміннях, навичках, розвивати здібності.

Провідною умовою реалізації завдань екологічної освіти і виховання є організація розвивального середовища, завданням якого є формування такої особистісної якості як екологічна вихованість. Вона передбачає набуття уявлень про унікальність, неповторність і самоцінність кожного компоненту природного довкілля, виявлення гуманних почуттів до живих істот, оволодіння вмінням відчувати красу і милуватися нею, екологічно-доцільну поведінку в довкіллі [25, с. 88].

Необхідним елементом екологічного розвивального предметного середовища ЗДО є екологічна стежина, тобто маршрут, який проходить через різноманітні природні об'єкти, що мають естетичну, природоохоронну цінність, на якому подорожуючі отримують як усну, так і письмову інформацію (стенди, планшети, плакати) про об'єкти. Створена на території ЗДО екологічна стежина сприятиме оздоровленню дітей, їх пізнавальному, еколого-естетичному вихованню, розвитку моральних якостей і грамотної, виваженої поведінки в довкіллі, а також: екологічній освіті вихователів і батьків [36].

Екологічна стежина прокладається безпосередньо на території ЗДО. Це дасть змогу проводити комплексні заняття, екологічні ігри, дослідницьку і природоохоронну діяльність, доступну дошкільникам.

Вирушаючи маршрутом екологічної стежини, педагог має пам'ятати такі правила:

- менше повчати дітей, а більше ділитися своїми почуттями;
- бути чутливим до природного довкілля;
- уміти сконцентрувати увагу свою і дітей;
- давати дітям можливість спочатку все уважно оглянути, а лише потім розповідати;
- зустріч з природним довкіллям наповнювати радістю.

Почати слід з прогулянки за маршрутом екологічної стежини, передбачивши тривалу зупинку на галявині відпочинку. Саме відпочинок дасть змогу спостережливому педагогові з'ясувати чимало питань для планування подальшої виховної роботи з дітьми. Чи вміють діти поводитися в природному довкіллі? Чи помічають красу? Чи цікавляться явищами природи, об'єктами екологічної стежини? Чи помічають сміття, зламані гілки дерев, кущів? Чи, може, байдужі до навколишньої природи?

Під час прогулянки слід розглянути покажчики, голосно зачитати назви ділянок, розглянути стенди із зображенням об'єктів тієї чи іншої ділянки. Наприкінці прогулянки запитати, чи було весело, радісно? Чому? Кому було

сумно? Чому? Яку б ділянку хотіли відвідати наступного разу? Чому? Продумати мотивацію наступної прогулянки [39; 42].

Провідними формами організації дітей на екологічній стежині є цільові прогулянки й екскурсії. Якщо кількість екскурсій обмежена і вони входять в загальну кількість занять за режимом дня в ЗДО, то кількість цільових прогулянок не обмежена і залежить від виховних завдань, що вирішуватиме педагог у той чи інший сезон. Слід пам'ятати, що природничий зміст цільових прогулянок обмежений. Окрім колективних спостережень, під час прогулянки повинні здійснюватись індивідуальні спостереження, природоохоронна діяльність, різноманітні ігри, пошуково-дослідницька діяльність. Цільова прогулянка може бути присвячена вирішенню завдань, естетичного виховання, милуванню красою природи, висловленню захоплення. На такій прогулянці обов'язковим є читання поетичних творів, що відображають побачене дітьми[45].

Орієнтовна тематика екскурсій та прогулянок: 1) восени: «У гості до дерев (кущів, квітів)», «Карнавал осіннього листя», «Дарунки осені», «Чи прийшла до нас осінь?», «Що, що на городі росте? Хто, хто врожай збере?»; 2)взимку: «Чи прийшла до нас зима?», «У гості до птахів», «Що під снігом зеленіє?», «Вчимося чути скарги природи», «Про що розповіли сліди?», «Зачарована краса!»; 3) навесні: «Чи прийшла до нас весна?», «У гості до перших квітів весни», «Про що співає весна?», «Пахощі весни дивують і чарують», «Чуємо скарги природи», «У гості до зелених друзів»; 4) влітку: «Хоровод літніх квітів», «У гості до липи», «До зеленої аптеки», «Зріє, зріє, досягає на городі і в садку», «Хто, хто землю розпушив?», «Хто підкаже нам погоду?», «У гості до комах» [16].

Екологічні ігри повинні посісти чільне місце під час подорожей дітей по стежині. Насамперед, це ігри на збагачення чуттєвого досвіду дошкільників: «Угадай, хто я», «Впізнай своє дерево», «Звуки природи», «Дивовижні аромати природи» тощо. Під час таких ігор дітям зав'язують очі або пропонують їх закрити. Вихователь спочатку підводить дитину до дерева і пропонує доторкнутися до листя, гілок, вдихнути аромат листя, квітів, плодів тощо. Потім, відвівши дитину назад, знімає пов'язку і дає завдання знайти той об'єкт, який

обстежувався. У ході гри «Звуки природи» діти, закривши очі, піднімають руки, стиснуті в кулачки, і прислуховуються до навколишніх звуків. З кожним новим почутим звуком розгинають один палець. Коли почують п'ять звуків, відкривають очі і називають почуте. Ускладнений варіант: назвати тільки звуки природи [41].

На дослідницькій ділянці вихователь організовує пошукову діяльність старших дошкільників. Змістом такої діяльності має бути:

- ознайомлення з ознаками і властивостями піщаного, глинистого ґрунтів, чорнозему;
- погіршення стану ґрунту внаслідок втоптування;
- зникнення в цих місцях рослин і тварин;
- орієнтування в тому, що належить природі, а що ні (бляшанки, пляшки, обгортки тощо);
- вирощування дерев із насіння (дуб червоний, каштан, клен гостролистий та ін.);
- ознайомлення із змінами, які відбуваються із сміттям у ґрунті [4].

На дослідницькій ділянці мають бути грядки з різним ґрунтом; кілька автошин з чорноземом, в яких закопуються рештки рослинного походження, а також папір, скло, жувальні гумки, пластмасові предмети тощо. Тут же обладнують хвилясту доріжку шириною 20 - 30 см, на якій є ділянки, засипані піском, пухким ґрунтом, камінцями, глинистим ґрунтом, засіяні травою, викладені гладкими дерев'яними дощечками, її використовують для ходіння босоніж у грі «Ніжки грати люблять». Також тут розташовують ящик для компосту. Відводять місце для закопування різних матеріалів (біологічного і штучного) у ґрунт в капроновій шкарпетці на тривалий час (один місяць, шість місяців, рік) [2].

Пошуково-дослідницька робота на екологічній стежині сприятиме активізації пізнавальної діяльності дошкільників, усвідомленню правил природокористування.

Сьогодні екологічна стежина — обов'язковий елемент екологічного розвивального предметного середовища в ЗДО. Організація цікавої пізнавальної, ігрової, природоохоронної діяльності на стежині сприятиме засвоєнню дітьми дошкільного віку основ екологічної культури .

1.2. Зміст та завдання виховання екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку

Сучасна дитина живе у створеному людством навколишньому середовищі, в якому люди, природний і соціальний світ взаємопов'язані. Роз'яснювати значення діяльності людей у навколишньому середовищі, формувати у дитини певне розуміння того, що допомагати природі чи поліпшувати її можна в різних умовах (у місті, селі, парку, на ділянці, городі, в куточку природи), є завданням вихователя .

Успіх екологічного виховання старших дошкільників значною мірою залежить від того, який зміст знань про досить складний і багатоманітний світ природи їм пропонують. Знання засвоюватимуться дитиною та сприятимуть її розвитку лише за умови врахування психічних та фізичних можливостей дитини, способів її орієнтації у довкіллі, характеру педагогічного впливу (додаток А).

Зміст екологічного виховання включає два аспекти: засвоєння екологічних знань та їх трансформацію у ставлення. Знання - обов'язковий компонент процесу формування екологічної компетентності, ставлення - його кінцевий продукт. Бо ж, коли дитина нічого не знає про об'єкт, то й ставиться до нього байдуже. Екологічні знання сприяють формуванню усвідомленого ставлення й закладають початок екологічної свідомості. Якщо ж ставлення побудовано поза розумінням закономірностей зв'язків у природі, соціоприродних зв'язків людини з природним довкіллям, воно може бути стрижнем екологічної культури, оскільки при цьому ігноруються об'єктивно існуючі процеси і враховується лише суб'єктивний фактор. Екологічні знання допомагають старшому дошкільнику усвідомити причини можливих геологічних змін, підказують шляхи запобіганню їм [16].

Зміст виховання екологічної культури полягає в усвідомленні дитиною того, що світ природи є середовищем існування людини, тому вона має бути зацікавлена в збереженні його цілісності, чистоти, гармонії. Екологічне виховання неможливе без уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки щодо стану природи, виробляти способи розумної взаємодії з нею. Водночас естетична краса природи сприяє формуванню почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності, запобігання нанесенню збитків природі .

Психолого-педагогічними основами формування первинних екологічних явлень у старших дошкільників є ідеї провідних учених С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, О.В Запорожця, М.М. Поддякова, В.В. Давидова, де вони пропонують:

- дітей дошкільного віку можна ознайомлювати з будь-якою сферою дійсності за умови, що її об'єкти та зв'язки між ними представлені наочно і є можливість включати їх у практичну діяльність дитини;

- добираючи зміст та обсяг інформації, слід враховувати особливості інтелектуального розвитку та мислення дітей, в яких переважає дієвість та образність, а система знань може бути у формі уявлень, а не понять;

- зміст має ускладнюватися не за рахунок розширення засвоєних фактів, а через установлення зв'язків та залежностей між об'єктами та явищами дійсності;

- для систематизації знань необхідно виокремити центральну ланку, навколо якої групувати конкретні знання. Такою ланкою може бути найважливіший зв'язок та залежність певної сфери [2, с. 121].

Завдання екологічного виховання полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у формуванні вмінь і навичок діяльності в природі. Зміст його полягає в усвідомленні того, що світ природи є середовищем існування людини, тому вона має бути зацікавлена в збереженні його цілісності, чистоти, гармонії.

Слід комплексно реалізовувати завдання екологічного виховання, а саме:

- виховання гуманного ставлення до природи;
- формування системи екологічних знань та уявлень про природу;
- розвиток уміння бачити і відчувати красу, привабливість кожного елемента довкілля, милуватися і захоплюватися ними;
- включення у посильну еколого-зорієнтовану діяльність.

Вирішення цих завдань забезпечить активне спілкування старших дошкільнят з природним довкіллям і сприятиме їх соціалізації .

Старших дошкільників слід вчити розглядати об'єкт лише в тій системі предметів, в якій він існує та функціонує. Це дасть змогу уникнути хаотичності конкретних знань, сформуванню цілісного уявлення про об'єкт. Пізнавальний процес має відбуватися в певній послідовності: від сприймання об'єкта як окремого цілісного утворення - до системи об'єктів, завдяки яким він існує, від них - до аналізу властивостей об'єкта, які уможливають взаємозв'язки з іншими суб'єктами системи.

Систематизовані знання значно розширюють можливості дошкільнят в осягненні прихованих істотних зв'язків у певній сфері дійсності. Докорінно змінюється підхід дитини до аналізу об'єктів та явищ дійсності, в неї формується потреба знайти приховані внутрішні зв'язки та закономірності. Формування системи конкретних уявлень, упорядкованих поступовістю їх отримання, забезпечує вихід за межі безпосереднього сприймання. Здійснювати перцептивні та інтелектуальні дії можливо за допомогою схем, картин, моделей, використання яких передбачає практичну діяльність.

За умови послідовно організованих спостережень у природі, використання моделей екосистеми діти старшого дошкільного віку простежують взаємозв'язки починаючи з однієї-двох ланок, пізніше - ланцюжок до п'яти ланок: температура повітря - температура ґрунту - стан рослин - поведінка комах - зміна поведінки птахів [13].

Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної культури, свідомості і мислення. Передумова для цього - екологічні знання,

наслідок - екологічний світогляд. Екологічну свідомість як моральну категорію потрібно виховувати у дітей з раннього дитинства.

На основі екологічного мислення і свідомості формується екологічна культура, яка передбачає глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи, вміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності [51; 73].

Отже, якщо головною метою екологічної освіти є формування екологічної культури особистості, то розглянемо, що ж таке «екологічна культура». Нині вона посідає одне з вагомих місць серед різноманітних форм культури. Екологічна культура звернена до двох світів — довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою в природі і на виховання високих гуманістичних цінностей та орієнтирів у людському житті.

Екологічна культура спрямована на подолання власної обмеженості людини як природної істоти щодо її пристосування у біосфері в умовах постійної конкуренції з боку тих чи інших живих форм. Людина, позбавлена звичних засобів впливу на довкілля, має сумнівні шанси вижити й утвердитися в природних екосистемах. І навпаки, маючи їх, вона, по суті, виводить себе за межі конкуренції. Тому екологічна культура не є чимось несуттєвим і вторинним для існування людини: вона становить саму його функціональну основу, роблячи можливим доцільне й ефективне використання природних багатств [60].

Екологічна культура - культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи; складається із знання та розуміння екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі в їх проведенні. Свідоме засвоєння й оволодіння екологічною культурою має розпочинатися ще з дитинства, одночасно з засвоєння положень загальної культури [58].

Навчання екології має бути активним, цікавим, раціональним, максимально наближеним до життя, а у навчальному матеріалі не повинно бути перенасиченості психічною інформацією, яку діти неспроможні належним чином сприйняти.

Необхідно зважити й те, що міська дитина менше, ніж сільська, має змогу вільно перебувати у природному оточенні, спілкуватися з тваринами, спостерігати за природними явищами. Інформацію про них вона переважно отримує з дитячих енциклопедій, малюнків, телепередач, відеофільмів, при цьому більшість батьків не звертає уваги на природне довкілля. Тому навчити дітей помічати незвичне у звичайному, радісно сприймати красу природи, спонукати дошкільнят до пізнання світу, що їх оточує,- завдання дошкільного навчального закладу. Необхідно прищеплювати дитині звичку аналізувати й оцінювати свої вчинки та вчинки інших не лише за безпосереднім результатом, але й за їхніми наслідками, тобто давати оцінку теперішнього у світлі майбутнього [48].

Екологічна культура дітей старшого дошкільного віку охоплює:

- знання про взаємозв'язки в природі та усвідомлення людини як її частини;
- розуміння необхідності берегти навколишнє середовище;
- уміння і навички позитивного впливу на природу;
- розуміння естетичної цінності природи ;
- негативне ставлення до дітей, що завдають шкоди природному середовищу [23].

Свідоме і бережливе ставлення кожної людини до природи можливе тільки при наявності екологічної культури, широких екологічних знань, які повинні формуватись, починаючи з дитинства. Знання екологічних норм, закономірностей розвитку природи, знайомства з загадковим світом тварин, рослин, з особливостями їх поведінки, проблемами, які виникають в їх житті, дуже часто з вини людини, дадуть можливість кожному відчувати особисту відповідальність за майбутнє природи.

Екологічну культуру розуміють по-різному: для одних — це традиційне, шанобливе ставлення до природи, засвоєне з молоком матері; для інших — наслідок пізнання, саморозвитку, вдосконалення [11].

Екологічна культура, згідно з проектом «Концепції неперервної екологічної освіти», характеризується:

- різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище;
- наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій стосовно природи;
- екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природи і свого здоров'я;
- набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем;
- безпосередньою участю у природоохоронній діяльності;
- передбаченням можливих негативних наслідків природо перетворюючої діяльності людини.

Екологічна культура формується у дошкільному віці, коли діти ознайомлюються з особливостями навколишнього середовища. Враховуючи надзвичайну емоційну чутливість малюків, перевага надається емоційно-естетичному сприйманню природи, розвитку естетичних, інтелектуальних, гуманістично-спрямованих почуттів у ставленні до природи [33, с. 56].

Основу екологічної культури становлять елементарні знання про природу:

- орієнтування у найближчому природному середовищі;
- усвідомлення життєво необхідних потреб живих істот в умовах існування;
- ознайомлення з елементарними відомостями про взаємозв'язки живої природи, значення її в житті людини.

На думку педагогів, головною умовою успішного формування в дітей екологічної культури є вміння поєднання навчального матеріалу екологічного змісту із практичною діяльністю дітей у природному середовищі [34, с. 253].

Пізнання дітьми природи відбувається під час активної діяльності, коли вони оволодівають вміннями бережливого ставлення до її об'єктів, збереження та створення умов для їх нормального співіснування.

Екологічне виховання — це цілеспрямоване формування у людей різного віку екологічного мислення, екологічних, моральних, правових поглядів на природу і місце в ній людини. Його мета — формування особистості, здатної вільно орієнтуватися в природоохоронній ситуації.

Перед педагогами стоїть завдання — виховати підростаюче покоління у традиції гармонійного співіснування з природою, раціонального використання та відтворення її багатств, у психологічній готовності оберігати природні цінності [16].

Під керівництвом батьків і педагогів розвиваються притаманні дітям любов, потяг до природи, виховуються почуття співпереживання, що є необхідною основою формування особистості.

У процесі формування усвідомленого дійсного уявлення дітей про природу провідна роль належить дорослим — батькам, вихователям, які виступають не лише як носії знань, а й як зразок для наслідування способів, дій, прийомів, функцій. Тому першочергове завдання дорослого — організувати діяльність дітей так, щоб шляхом самостійних відкриттів, вирішенням проблемних завдань вони одночасно оволодівали не лише новими знаннями, а й уміннями, навичками їх застосування. Види діяльності дітей, які забезпечують повноцінне засвоєння екологічних знань та їх застосування, досить різноманітні: гра, трудова, пізнавальна та творча діяльність. Саме цей блок дає можливість дорослому на практиці застосовувати засвоєні дітьми знання:

- створення умов для життєдіяльності живої істоти;
- вирощування рослин та догляд за тваринами;
- надання не лише конкретної допомоги живій істоті, але й виправлення наслідків негативних впливів на живий об'єкт, середовище;
- збереження при взаємодії з природою цілісності живого організму, середовища;
- шанобливе ставлення до природи, екологічно грамотне вирішення проблемних ситуацій, які виникають [20, с. 9].

Отже, вже з дошкільного віку дітям необхідно прищеплювати любов до навколишнього середовища, вміння оберігати «зелених друзів» та

примножувати багатства. Ось чому на перший план виходить така галузь педагогіки, як екологічне виховання взагалі та дошкільників зокрема.

1.3. Особливості виховання екологічної культури у старших дошкільників засобами ігрової діяльності

Природне середовище було, є і буде незмінним партнером людини в її повсякденному житті. Ми черпаємо із скриньки природи всі наші багатства. Природа, її краса і велич залишаються нашим головним скарбом, нашою святинею.

Гармонія взаємодії людини з природним довкіллям як один із законів загальноосвітньої необхідності доводить доцільність якомога швидшого введення дітей у сутність системи "природа - людина - суспільство - природа"[31].

Екологічне виховання - це цілеспрямований процес залучення дітей до природних цінностей людства й конкретного суспільства; формування відповідних моральних якостей, навичок і звичок. Екологічне виховання дітей передбачає поглиблення й удосконалення позитивних почуттів і емоцій, є запорукою високої екологічної культури майбутнього суспільства.

Виховання правильного ставлення до природи, уміння дбайливо поводитися з живими істотами має велике значення в дошкільний період життя дитини [46, с. 207].

Розвиток екологічної культури, екологічної свідомості і мислення — єдиний для людства вихід із ситуації, що склалася. Необхідним є формування людини нового типу, з новим екологічним мисленням, яка здатна збагнути наслідки своїх дій щодо навколишнього середовища і такої, яка вміє жити у відносній гармонії з природою. Дбайливе ставлення до природи повинно бути нормою для людини будь-якого віку.

Екологічна культура - складова частина світової культури, якій властиве глибоке і загальне усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства. Свідоме засвоєння й оволодіння

екологічною культурою має розпочинатися ще з дитинства, одночасно з засвоєнням положень загальної культури [44; 51].

Екологічне виховання дошкільників, як відомо, ґрунтується на засвоєнні дітьми системи знань про природу, про існуючі в ній зв'язки і залежності, на усвідомленні впливу діяльності людини на природу.

Гра залишається провідною діяльністю дітей цього віку. Сюжетно-рольові ігри стають складнішими, тривалішими, сюжети їх — більш розгорнутими, тематика ігор надзвичайно різноманітна, ігри набувають колективного характеру. Діти починають відображати в іграх події і ситуації не тільки з власного досвіду, а й такі, про які дізнались від дорослих, з книжок, з теле- і радіопередач. Дошкільнята привчаються заздалегідь домовлятися про тему гри. Вони самостійно розподіляють ролі, добирають потрібний ігровий матеріал, а сюжет гри визначається і розвивається в рольових діях кожного учасника. Однак не завжди малята вміють і можуть узгодити свої задуми з іншими. Тут на допомогу має прийти педагог: разом з вихованцями проаналізувати подальший хід гри, допомогти їм вийти із складної ситуації [22, с. 25].

Не всі діти вміють організувати гру, визначити свою роль. Тому у вихованні рольової активності, впевненості, умінь діяти спільно, узгоджувати свої дії з діями інших надзвичайно важливе місце займають ігри-драматизації, в яких наперед задані сюжет, ролі й готові тексти до них. Шостий рік життя — це вік найбільшої активності сюжетно-рольових ігор, ігор-драматизацій, ігор з чіткими правилами (рухливих, дидактичних), ігор колективних і самостійних.

Діти старшого дошкільного віку за своєю природою-дослідники і "чомучки". В дошкільному віці вони здатні засвоїти навіть дуже складну інформацію, якщо забезпечити у навчальному процесі дві умови: використання наочності і включення дитини у самостійну пізнавальну діяльність [33].

Основний вид діяльності дітей дошкільного віку - гра, в процесі якої розвиваються духовні і фізичні сили дитини; увага, пам'ять, уява, дисциплінованість, спритність. Крім того, гра - це своєрідний, властивий дошкільному віку спосіб засвоєння суспільного досвіду.

Гра - самостійна діяльність для дошкільника, що забезпечує йому відчуття свободи, підвладності речей, дій, відносин, що дозволяє найбільш повно реалізувати себе «тут» і «тепер», досягти стану повного емоційного комфорту, стати причетним до суспільства.

У грі формуються всі сторони особистості дитини, відбуваються значні зміни в психіці, що готують перехід до нової, більш високої стадії розвитку. Цим пояснюються величезні виховні можливості ігор, яку психологи вважають провідною діяльністю дошкільника.

Особливе місце займають ігри, які створюються самими дітьми, - їх називають творчими або сюжетно-рольовими. У цих іграх дошкільнята відтворюють у ролях все те, що вони бачать навколо себе в житті і діяльності дорослих. Творча гра найбільш повно формує особистість дитини, тому є важливим засобом виховання [71].

Під час проведення ігор для збагачення екологічних уявлень необхідно дотримуватися наступних положень:

а) старші дошкільнята відчують підвищену потребу в ігровій діяльності, яка задовольняє їх інтерес і активність в освоєнні навколишнього світу;

б) ігри викликають у дітей приємні почуття і емоції, які знижують напруженість у навчальному процесі. У результаті зусилля вихованців спрямовується на пізнавальну діяльність;

в) дошкільнята виявляють творчу діяльність, до якої притягуються самі різні компоненти психіки: відчуття, сприйняття, пам'ять, а це значить, що відбувається формування особистості дошкільника [68].

Використовувати ігри для розширення і поглиблення екологічних уявлень слід з урахуванням тих уявлень, які можуть бути сформовані у дітей старшого дошкільного віку:

- про різноманіття і різноманітності природних об'єктів, про рослини і тварин, як живих організмів;

- про взаємозв'язки в природі (між неживою і живою природою, між об'єктами живої природи);

- про людину, як частину природи;

- про культуру поведінки в природі.

Ігри для збагачення екологічних уявлень доцільно проводити з невеликою підгрупою дітей, використовувати їх варіативно, в залежності від рівня сформованості екологічних уявлень дошкільників [57].

Сама по собі наявність екологічних уявлень не гарантує екологічно доцільної поведінки особистості. Для цього необхідно ще й відповідне ставлення до природи. Воно визначає характер цілей взаємодії з природою, його мотивів, готовність вступати з точки зору екологічної доцільності.

Виходячи з цього розроблені та модифіковані ігри, зміст яких безпосередньо спрямовано на розвиток у старших дошкільників емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Серія ігор для виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи включає два блоки:

1) ігри для розвитку естетичного сприйняття природи (почуття прекрасного в природі, емоційного ставлення до неї);

2) ігри для формування морально-оціночного досвіду поведінки дошкільнят у природі [45, с. 187].

Суть ігор для розвитку естетичного сприйняття природи полягає в тому, що дошкільнята, при безпосередньому контакті з природними об'єктами спостереження або більш близькому контакті - дотику до рослини, тварини, погладжування стовбура, листя), повинні розповісти що-небудь цікаве про об'єкт природи. Це можуть бути особливості зовнішнього вигляду, особливості росту, розвитку, догляду або випадки дбайливого (жорсткого) поводження людей з рослинами чи тваринами. При проведенні цих ігор необхідно враховувати наступне:

- у дошкільнят повинне бути сформоване широке коло уявлень про об'єкти природи;

- ігри краще всього проводити в природному середовищі, щоб діти могли підійти до рослини (тварини), доторкнутися до неї, подивитися на неї (розвиток естетичного, емоційного сприйняття природи);

- ігри цього блоку дадуть найкращий виховний результат, якщо будуть проводитися з невеликою підгрупою дітей (5-7 дітей). Така організація дозволяє налагодити тісний емоційний контакт з дітьми, викликати їх на відверту розмову, дає можливість висловитися, з одного боку, а з іншого боку - перешкоджає стомлюваності, не затримує хід гри [24, с. 8].

Необхідно підкреслити, що в іграх, спрямованих на розвиток естетичного сприйняття природи, раніше накопичені знання, розумові дії особливо збагачують і розширюють сферу почуттів і переживань, надають їм осмисленість. При такій розумовій діяльності, пов'язаної з природою, народжується емоційне спонукання, абсолютно виключається байдужість і байдужість - зростає розумова напруженість, творче мислення, пристрасне бажання дізнатися більше нового, цікавого і незвичного для себе. Створюється певне ставлення до природи в цілому і до конкретного її об'єкту, загострюється увага до них, і, отже, йде процес емоційно-психологічної готовності прийняти цікаву і корисну інформацію про природу, тобто з'являється різнобічний інтерес до пізнання. Дитина стає уважною до світу природи і до всього, що в ньому відбувається, займає позицію захисника і творця краси в природі. У результаті формується безпосередня емоційна чуйність, радість майбутнього пізнання, хвилювання від зустрічі з невідомим в природі, передбачення незвичайних і прекрасних зустрічей у цьому світі, своїх сил і здібностей щодо вивчення навколишньої природи [54].

Основу ігор для формування морально-оціночного досвіду поведінки з природі становлять певні ситуації. У ході ігор обговорюються наслідки хороших і поганих вчинків дорослих і однолітків, йде пошук власних рішень у важких ситуаціях, діти вчаться мотивувати свої рішення.

У дошкільному дитинстві закладаються основи особистості, в тому числі позитивне ставлення до природи, навколишнього світу. Дитину з раннього віку

необхідно переконувати в тому, що любити природу — означає робити добро, змушувати замислюватися над тим, щоб «наш дім» — дім природи — став ще кращим. Від його стану залежить майбутнє дітей та їхнє здоров'я, оскільки діти є особливо чутливими до поганого стану довкілля.

Екологічно вихована особистість характеризується сформованою екологічною свідомістю, екологічно орієнтованою поведінкою і діяльністю в природі, гуманним, природоохоронним ставленням.

Василь Олександрович Сухомлинський наголошував на необхідності вводити малюка в навколишній світ природи так, щоб кожний день він відкривав в ньому для себе щось нове, щоб ріс дослідником, щоб кожен крок його був мандрівкою до живих джерел природи, облагороджував серце і загартував волю [25, с. 90].

ЗДО є першою ланкою в системі безперервної екологічної освіти, тому не випадково перед педагогами постає завдання формування у дітей основ екологічної культури. Система роботи з екологічного виховання дитини неодмінно повинна відбуватися одночасно із роботою дорослих щодо підвищення рівня власної екологічної грамотності і вдосконалення особистісного зростання, адже лише така людина є екологічно перспективною, вона більш чутлива до стану природи і здатна зацікавити цим дитину [6].

Таким чином, необхідно одночасно планувати роботу та охоплювати діяльністю щодо формування основ екологічної культури дітей і підвищення валеологічної культури їхніх батьків.

Одним із найважливіших питань екологічної освіти є проблема залучення дітей до природи, розвиток емоційно забарвленого ставлення до неї. Цією проблемою повинні опікуватися не лише ЗДО, школи та інші навчально-виховні заклади, а й, перш за все, батьки.

Чи буде досвід спілкування дитини з батьками в системі відносин «батьки - діти - природа» позитивним, залежить від того, яке місце в сім'ї відведене дитині [20, с. 9].

Для реалізації мети, що передбачає взаємодію ЗДО із сім'єю в екологічному вихованні дошкільників, необхідно розв'язати такі завдання:

- розробити положення про зміст спілкування батьків із дітьми, що матиме емоційно-позитивний настрій;
- визначити зміст еколого-розвивального середовища;
- розробити серію консультацій для батьків;
- розробити методичне забезпечення (перспективний план, примірники конспектів занять, ігри) [29].

Положення про зміст спілкування батьків з дітьми повинне містити такі складові:

- доступність (образи природи, які створюють батьки, повинні бути реалістичними, близькими до емоційно-чутливого досвіду дитини);
- яскравість і колоритність образів (чим яскравіше виражені особливості природного образу, тим більш чітко вони відображені у розповіді або бесіді з дітьми, тим сильніше вони діють на їх почуття і свідомість);
- врахування життєвого досвіду та інтересів дітей у процесі залучення до природи;
- пояснення сутності природи, її явищ та механізмів;
- здійснення процесів залучення до природи в домашньо-побутових умовах, суспільно-трудої діяльності в межах сім'ї, в умовах свята. Еколого-розвивальне середовище в домашніх умовах повинне містити:
 - куточок живої природи, до якого належать різноманітні кімнатні рослини, що їх вирощує дитина самостійно або разом із батьками, а також усі засоби, що необхідні для догляду за ними. Тут, можливо, не бажаним є перебування будь-яких домашніх тварин;
 - куточок природного матеріалу;
 - фотографії на тему «Природа», журнали і книги про природу [31].

Під час консультацій для батьків необхідно охопити всі аспекти проблеми залучення дітей 6-7 років до природи шляхом емоційно-позитивного

спілкування з батьками, звертаючи особливу увагу на педагогічні умови здійснення цього процесу.

Катастрофічний стан навколишнього середовища, що нині вже істотно визначає здоров'я людей, тривалість їх життя, саму можливість стабільного існування, спонукає до дослідження та роздумів усіх небайдужих людей.

Проблеми природокористування постають сьогодні перед громадськими діячами, письменниками, економістами, істориками, педагогами. Власне, стає зрозумілим, що сфера природокористування повинна служити об'єктом пильної уваги кожної людини. Лише за такої умови можна вивільнити раціональні, Гуманістичні принципи, які сприяють розв'язку екологічних проблем [29].

Важливо сьогодні, щоб усі - дорослі та діти - стали на шлях співпраці з природою. Екологічне виховання здійснюється на всіх етапах життєдіяльності дитини, на кожному етапі ставиться певна мета, завдання, добирається відповідна методика з огляду на вікові особливості.

Сучасний ЗДО є першою сходинкою збагачення дітей знаннями про природне і соціальне оточення, знайомство з загальною, цілісною картиною світу та формування науково - обґрунтованого, морального й естетичного ставлення до нього.

Зростає роль закладу дошкільної освіти у формуванні відповідальності особистості за історичну долю країни та всебічний прогрес українського суспільства. Цілеспрямований процес формування відповідального ставлення дошкільників до природи в усіх видах навчальної суспільно корисної діяльності та спілкування з природою складають сутність екологічної освіти і виховання, які конкретизують і поглиблюють основну ціль - формування екологічної культури, екологічної відповідальності.

Принципове значення в педагогіці і психології має положення про те, що ставлення до природи набуває риси відповідального тільки при умові всебічного екологічного виховання особистості з дошкільного віку до глибокої старості.

У системі екологічного навчання і виховання дошкільників педагоги враховують той факт, що ставлення до природи включають такі аспекти. Перший

виражає ставлення до природи як предмета матеріального виробництва, об'єкта праці та життєдіяльності людини. Другий - як ставлення до особистих природних даних, до свого організму, який включений в систему екологічної взаємодії. Третій показує ставлення людей до діяльності, пов'язаної з вивченням і охороною навколишнього природного середовища [34, с. 238].

Соціальна відповідальність є універсальною формою зв'язку і взаємозалежності особистості та суспільства. Категорія соціальна відповідальність розглядається у взаємозв'язку з категоріями свобода і необхідність. Суб'єктивною передумовою соціальної відповідальності є свобода волі, розуміння як здатності суб'єкта приймати рішення зі знанням справи; мовою і компонентом свободи волі є пізнання зовнішньої необхідності. Не пізнаючи об'єктивних законів природи та суспільства, люди не вільні у своєму виборі (свобода волі), своїй діяльності (свобода дії) [50; 68].

Соціальна відповідальність означає міру вільного прояву суб'єктом своїх зв'язків і права вибору в конкретних умовах оптимального варіанту ставлення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства.

Відповідальне ставлення до природи - це здатність і можливість дитини свідомо, а отже цілеспрямовано, добровільно, виконувати вимоги і вирішувати завдання морального вибору, досягаючи певного результату. Метою поведінки дошкільника повинні бути такі вчинки, які спрямовані на підтримку відтворюючих сил природи, нанесення найменшого збитку її естетичних і матеріальних цінностей, на збереження природи для майбутніх поколінь. Добровільне, вільне дотримання моральних вимог, пов'язаних з відношенням до природи, передбачає переконаність в необхідності такої поведінки, а не страх за можливе осудження з боку оточуючих. Саме переконаність дозволяє людині протидіяти будь-якому впливу, а також долати свої сумніви, які не відповідають екологічній необхідності [71, с 98].

Відповідальність, як внутрішня якість особистості, є поєднання раціонального й емоціонального, гармонійний зв'язок розуму і почуття. Екологічна відповідальність пов'язана з такими якостями дитини, як

цілеспрямованість, зібраність, вміння мобілізувати свої можливості, самоконтроль, передбачення наслідків своїх дій в природному середовищі, критичне ставлення до себе та інших. Вихователю необхідно знати, що екологічна відповідальність та інші явища соціальної відповідальності, виражається в таких емоційних станах: турбота, занепокоєння, старанність, тривога, напруженість, хвилювання, зосередженість, сумнів та ін.

Відповідальне ставлення дитини дошкільного віку до природи ми розглядаємо як аспект утвердження відповідальності в якості стійкої риси характеру особистості. Екологічна відповідальність як внутрішня якість, як елемент свідомості є формою прийняття системи відповідальної залежності людини та природи. Вона характерна у вищій мірі позитивним відношенням до суспільних потреб і заснована на глибокому розумінні своїх вчинків, в усвідомленні цінності та соціальної ролі в екологічній ситуації [16].

Система потреб складає ядро особистості. Покликання до спілкування з природою властиве людині органічно, адже усім своїм минулим, сучасним і майбутнім вона пов'язана з природою. Покликання до природи включає всі прояви активності: чисто біологічну активність темпераменту, і соціальну активність переконань. Необхідність спілкування з природою включена в структуру біологічних і пов'язаних з ними матеріальних потреб, та ідеальних (духовних, культурних) потреб пізнання природи, сенсу життя, існування. Зростає значення розвитку потреб нового типу - в цілісному відтворенні освоєного світу, у відповідальності за духовний розвиток людини в поєднанні з розвитком навколишнього середовища. Актуальність формування саме цієї потреби пояснюється загостренням суперечностей між відношенням до навколишнього середовища екологічної основи життя і ставленням людини до самої себе.

Для педагога важливо, щоб потреба спілкування з природою впливала на соціальні потреби дошкільника, наприклад, постати певне місце в колективі, користуватися прив'язаністю друзів, увагою вихователя. Потреба в спілкуванні з природою, в її збереженні включається в систему мотивів індивідуальної

поведінки. Відповідальність на рівні мотивів виступає як соціально збуджуючий стимул [13].

Відповідно педагогічний навчально-виховний процес повинен бути спрямований на формування таких психологічних властивостей особистості, як потреба в спілкуванні з природою, інтерес до пізнання її законів, мотиви поведінки і діяльності по охороні природи, переконання - в соціальній обумовленості відношення людини до природи, в необхідності управління природними явищами.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Організація та методика екологічного виховання старших дошкільників за допомогою засобів ігрової діяльності

Сьогодні є очевидним для всіх, що екологічне виховання дошкільників - це не тільки подання відповідних знань, а й спрямування на усвідомлення екологічної цінності природного середовища у єдності його з людиною. Таке усвідомлення ґрунтується на розумінні залежностей, які існували та існують у природі, впливу людської діяльності на неї і необхідність дбайливого ставлення до об'єктів природи.

Пропонуємо до розгляду відмінність нового підходу від традиційного до гуманної взаємодії дошкільника з природою, порівняльний аналіз подаємо в таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1.

Відмінність нового підходу від традиційного до гуманної взаємодії дошкільника з природою

Новий підхід	Традиційний підхід
Погляд на природне довкілля як на цілісний живий організм	Формування широкого кола знань про природу - живу і неживу
Прояви розуміння самоцінності природи та усвідомлення дитиною себе як її частини	Вплив дорослого на усвідомлення дитиною себе в Природі
Формування умінь розрізняти стани рослин, тварин, коригувати особисту поведінку	Активне втручання у життя рослин, тварин з прагматичною метою
Вироблення емоційних еталонів взаємодії з компонентами природи	Залучення дітей до спостереження природного довкілля
Організація домірного і виваженого спілкування з природою	Надання переваги спогляданню в ознайомленні дітей з природною
Дошкільник - активний суб'єкт взаємодії з природою	Дорослий - активний об'єкт процесу споглядання за компонентами природного довкілля
Заохочення дітей до самостійності у пізнанні природи	Надмірне опікування дітей під час спілкування з природою
Виховання гуманного ставлення, поваги до рослин, тварин поза особистими уподобаннями. Формування первинних уявлень про раціональне використання води та енергії в побуті	Виховання любові та бережливого ставлення до Природи

Формування основ екологічної культури	Ознайомлення з правилами природокористування
Компетентність виявляється у ставленні дошкільника до рослин, тварин і визначається за проявами гуманної взаємодії з природним довкіллям	Оцінка результатів ознайомлення з природою за об'ємом знань, умінь, навичок, якими оволодів дошкільник

В процесі ознайомлення дітей з природою в ЗДО використовують різні методи:

- ✓ наочні (спостереження, розгляд картин, демонстрація фільмів);
- ✓ практичні (дослід, ігровий метод, праця);
- ✓ елементарні (досліди);
- ✓ словесні (розповіді вихователя, читання художніх творів, бесіди).

Вибір методів і форм визначається змістом програми і залежить від природного оточення дошкільного закладу, розташування, об'єктів спостереження.

Різноманітність форм організації екологічного виховання дошкільників дозволяє вихователю ефективно поєднувати різні методи та прийоми роботи з дітьми. При цьому мають враховуватись індивідуальні можливості дітей, ті навчально-виховні завдання, які повинні бути розв'язані, а також конкретні умови дошкільного закладу.

Ознайомлення дітей старшої і підготовчої до школи груп з природою проходить в основному шляхом спостереження на екскурсія, прогулянках, під час ігор і праці. В цих групах велике місце відводиться бесідам, розповідям вихователя з використанням картин, кінофільмів, читання художньої літератури.

Враховуючи конкретність мислення і невеликий досвід у дітей, потрібно при ознайомленні їх з природою широко використовувати наочний матеріал. Для утворення і закріплення уявлення широко використовують дидактичні ігри з природним матеріалом або їх зображення на картинках, невеликі бесіди. Дидактична гра, показ картин відіграють велику роль в пізнанні дітьми природи.

Форми ознайомлення:

1. На заняттях.

2. У повсякденному житті.

Також як окремий вид використовують екскурсії.

Заняття - це основна форма організації дітей при ознайомленні з природою. Заняття проводять в певні години по розробленому плану, згідно програми. Заняття будують так, щоб в процесі ознайомлення з природою здійснювався розвиток пізнавальної здатності, мовлення дітей, виховання інтересу і любові до природи. Головне в занятті - це засвоєння всіма дітьми програмного матеріалу.

Екскурсія - це заняття, на якому діти знайомляться з природою в звичайних умовах: в лісі, на полі, в саду, в гаю.

Щоденні прогулянки широко використовуються для ознайомлення дітей з природою. Вони можуть носити характер невеликих екскурсій, під час яких вихователь проводить огляд ділянки, організовує спостереження за погодою, сезонними змінами в житті рослин і тварин.

Ознайомлення дітей з природою в дитячому дошкільному закладі вимагає постійного безпосереднього спілкування з нею. Однією із умов, яка забезпечує це, є організація куточка природи. Працю і спостережливість дітей за рослинами і тваринами в куточку природи організовують протягом року. Праця в куточку природи проводиться щоденно в години, відведені для праці. Діти спостерігають за рослинами і привикають до бережливого ставлення до них, оволодівають елементарними трудовими навичками, привчаються до спільної праці з дорослими, одне з одним, а згодом і до самостійної праці. В старшій групі всі виконують окремі доручення вихователя, їх виконують чергові під наглядом дорослого, діти також ведуть індивідуальні спостереження за рослинами і тваринами.

В кожному дошкільному закладі є своя ділянка, на якій діти проводять більшу частину часу, особливо в теплу пору року. Ділянка - це місце для ігор, прогулянок, занять, спостережень за рослинами і тваринами протягом всього року.

На земельній ділянці діти працюють після денного сну. Організація праці залежить від виду роботи і пори року. Наявність на ділянці дерев, кущів, городу,

квітника, плодово-ягідних насаджень має велике виховне значення. Діти разом з вихователем вирощують рослини, доглядають за ними, одержують конкретне уявлення про їх ріст і розвиток. В процесі догляду за рослинами у них виробляється вміння правильно користуватись простими знаряддями по обробці землі і догляду за рослинами, формується бережливе відношення до природи.

Красиво оформлена ділянка, правильно підібрані декоративні рослини мають велике значення для естетичного та екологічного виховання.

Глибшому зацікавленню дітей навколишньою дійсністю сприятимуть підібрана дорослим інформація з художніх і науково-популярних творів, розповіді дорослого з власного досвіду спілкування з живою природою.

Одним із ефективних методів ознайомлення дітей з природою, є словесний - зокрема - читання художніх творів. Особливо цікаво дітям, коли мова йде про тварин. Тут на перший план виходять українські народні казки. Діти, наче зачаровані слухають про Лисичку - сестричку та Вовчика - братика, Курочку - рябу, та ріпку, яку допомогла витягти із землі, не хто інший як мишка. З цими розповідями виросло не одне покоління дітей, на цьому виховується любов до тварин, рослин. Адже дитина, яка в дитинстві обділена казками, виростає жорстокою до усього живого. Такій людині нічого не заважає вигнати на вулицю собаку чи кішку, яка чомусь перестала бути потрібною, або навіть підняти руку на близького.

Старшим дошкільникам подавались знання, які спонукають пізнавати навколишнє у доступній для них формі. Ці знання мають розвиваюче та виховне значення. Організація екологічних ігор, хвилинок милування природою, систематичних спостережень, праці у природі, найпростіших дослідів розкриють дітям закономірності розвитку живого об'єкта. Обрані форми і методи роботи повинні мати цілісну систему для забезпечення природних знань у дошкільників. За вимогами сьогоденного дня щодо екологічного виховання дітей - прищеплення бережливого ставлення до природи - важливе місце відводиться дослідницькій пошуковій роботі. Дітям не слід відразу давати відповідь, а пропонувати самим знайти її.

Для старших дошкільників влаштовувались хвилинки милування природою, де вихователь за допомогою бесіди або логічних запитань міг визначити, якими знаннями діти оволодівають. Хвилинки милування природою варто організовувати щодня в різні пори року, наприклад вихователь запитував у дітей: Чому осінь називають стиглою? Що досягає восени? Як ви вважаєте, чому осінь можна назвати карнавалом кольорів? Спробуйте дібрати слова-характеристики, котрі влучно передають розмаїття осінніх барв. Продовжте ряд: "Осінь-барвіста, різнокольорова, чепурна, пишнobarвна...", діти продовжують цей ряд власними варіантами.

Вихователь пропонував придивитись до осінніх квітів - справжній осінній бал! Які з них нагадують вам зірочки, кулі, парасольки? Діти порівнювали: айстра - зірочка, жоржина - парасолька, хризантема - куля.

Взимку вихователь запитував в дітей: Якими фарбами розписала зима природу? Чому зима інколи буває не тільки білою, а й "сивою"? Як ви думаєте, чому кригу інколи називають кришталевою? Давайте поміркуємо, як можна назвати рух сніжинок? Відповіді дітей - хуртовина, віхола, хурделиця, завірюха.

Подивіться, як тихо і повільно падає на землю сніг, і спробуйте створити власну казочку "Хто розсипає сніжинки". Діти, зима не тільки красива, але й холодна і голодна пора року. І про це нагадують нам голоси замерзлих пташок. Як ви вважаєте, що ми можемо зробити корисного у скрутний для них час? Давайте допоможемо нашим маленьким друзям. Організуємо "Зимові їдальні"-виготовимо і влаштуємо годівнички для птахів, тварин (дод. Б).

Весною було запропоновано дітям описати весняний дощ. Який він? (Веселий, дзвінкий, щедрий, пустотливий, теплий). Доберіть слова для опису весняного неба, рослин, кольорів, пташиного співу, весняних ароматів. Хто краще зможе описати весну? Пластичний етюд "Хоровод хмаринок". Складемо казку "Як весна життя дарувала".

Соковите літо. Пошук яснобарвної (акація, верба, береза) та темноколірної (ялина, липа, черемха) зелені. Що вам діти нагадує райдуга? Відповіді дітей: дугу, стрічку. Складіть казку "Чому радіє райдуга". Будемо берегти комах,

тварин, дерева і квіти. Давайте зробимо огорожу біля мурашника. Літні аромати, літній настрій (складання букетів). Смак літа.

Не менш цікаве й використання проблемних ситуацій, логічних завдань. Наприклад: «Метелик і бабка краще літають чи ходять? Чому повільно ходять?», «Назви хижаків? Чим вони харчуються?». Істотне значення для засвоєння дітьми знань про розмаїття тваринного світу мають такі ефективні методи і прийоми навчання, практичне експериментування, ігри з плаваючими і літаючими моделями, специфічно побудоване обговорення результатів дій з ними для засвоєння знань про пристосування тварин до навколишнього середовища, проблемні ситуації, розв'язання яких потребує актуалізації набутих знань: дидактичні ігри і вправи, завдання дітям для самостійних спостережень.

У своїй роботі з ознайомлення дітей з природою, вихованні любові до неї, вихователь не обходиться без художньої літератури, яка сприяє збагаченню мови, формуванню уміння образно мислити, відтворювати свої враження, розвиває інтерес до природи. Через художню літературу діти вчаться любити природу, бачити в ній прекрасне, глибше і тонко відчувати її красу. Прослухавши вірш, оповідання, перейнявшись його теплом, діти починають уважніше придивлятися до рослин, до всього, що живе довкола них. Діти охоче сприймають від дорослих не лише довідкову інформацію про навколишнє, а й казки, легенди, пісні, вірші про природу. Наприклад: народні прикмети про весну, літо, зиму, осінь; вірші про природу (дод. В).

Під час роботи на заняттях дошкільникам пропонували різноманітні завдання: розповісти про що шепоче дерево, яким вони бачать літо, зиму, весну. Дівчатка й хлопчики фантазували, складали невеличкі розповіді, не схожі на розповіді товаришів. Це сприяло розвитку розумових процесів, монологічного мовлення, комунікабельності. Готуючись до зустрічей з вихованцями, необхідно принести їм щось нове, цікаве - загадку, приказку, пісню або вірш.

«Збережемо деревце в долині,
Щоб шуміло на тугих вітрах,
Стане більше цвіту в Україні,

В нім зів'є своє гніздечко птах.
 Збережімо річку і криницю.
 Пізнаваймо глибше, до пуття.
 Відкриваймо кожну таємницю,
 Зберігаймо землю і життя».

У зміст бесіди за літературними творами варто включати запитання, за допомогою яких виявляється можлива поведінка дитини в подібних ситуаціях: "Якими будуть твої дії, коли б ти побачив кошеня, що потрапило в біду?" Діти, хоч подумки, але знаходять способи протистояти поганому, і в цьому цінність їхніх міркувань.

З дітьми старшої групи проводилась бесіда про живу і неживу природу.

Тема: Бесіда про живу і неживу природу. Дидактична гра "**Живе -неживе**"

Мета: Формувати у дітей поняття про живі і неживі об'єкти природи та про їх значення для людини, виховувати любов до природи, бережливе ставлення до неї.

Обладнання: Горщики з висадженими насінинами і камінцем.

Хід бесіди:

На столі два горщики. «Діти, що ми садили в горщики?» (Насіння в один горщик, а камінець - в другий). «Що змінилось у горщику, де покладено камінець?» «А що змінилось у горщику, де посаджено насіння?» (З'явилося тендітне стебельце, насінина проросла). «Чому насінина росте, а камінь - ні? Тому, що насінина жива, а камінець неживий. Все, що існує в природі, поділяється на живе і неживе. Що в кімнаті живе? Що живе є надворі? Чи є в кімнаті неживі предмети? Які неживі предмети є на ділянці?» «Все живе, живиться і має дитинчат. Це рослини, тварини, люди. Вода, земля, пісок, повітря - неживі». «І живу й неживу природу потрібно любити і берегти. Чи можуть рослини, тварини і люди жити без повітря? Якщо люди будуть піклуватися про природу, вона завжди буде квітучою і щедрою і всім буде добре жити».

Гра "Живе - неживе". Коли я називатиму живий предмет, плескайте в долоні, коли неживий - не плескайте. «Сніг, чорнобривці, дощ, коза, шпак, земля, глина, морква, вода, метелик».

Екологічні спостереження. Мета будь-якого спостереження у природі - надати можливість дітям безпосередньо поспілкуватися з живим об'єктом, розглянути його, закласти основи для появи у дітей емоційно-позитивного, турботливого ставлення до даного об'єкта чи явища. Важливо також під час спостереження сформуванати у дітей уявлення про рослини і тварин як живих істот, показати взаємозв'язки, що існують у природі.

Сезонні зміни в неживій природі восени. Спостереження за зміною висоти сонця на небосхилі (в кінці кожного місяця, в один і той самий час); за зміною температури повітря протягом дня. У який бік дме вітер? Якої він сили (сильний, помірний, слабкий)? Якого кольору небо, хмари? Чому розтають замерзлі калюжі протягом дня? Чому рано темніє? Чому восени стає все холодніше?

Спостереження за змінами в живій природі. Чому гойдаються дерева? У які кольори пофарбувала осінь листя рослин, яких рослин вона не торкнеться? Спостереження за перелітними птахами. Чому птахів зібралось багато в одному місці? Чому немає шпаків і ластівок-біля гнізд? Куди зникли метелики, мурашки, жаби? Чому? Спостереження за свійськими тваринами (собакою, кішкою). Що змінилось у їхньому зовнішньому вигляді, поведінці? Які тварини впадають у сплячку?

Для дітей організовувались спостереження за працею дорослих у парках, садах. Після спостережень вихователь запитував у вихованців: Хто збирає врожай овочів та фруктів та привозить їх до магазину чи на ринок? Які роботи дорослі виконують на території дитячого садка?

Взимку варто проводити такі спостереження за змінами в живій природі: спостерігати за зміною температури повітря протягом дня, з'ясувати чому зимою холодніше, ніж восени, від чого залежить тривалість дня. У який бік дме вітер, якої він сили? Спостереження за снігопадом. Де більше намело снігу: на рівному

місці чи біля рослин, огорож? Яким буває сніг у мороз і відлигу? Що таке іній? Коли рослини вкриваються інеєм? Куди зникає іній, коли піднімається сонце?

Спостереження за змінами в живій природі. На яких листяних деревах залишаються листочки? Чим відрізняється між собою сосна і ялина?(Відповіді дітей - хвоєю і шишками). Які зміни сталися в житті кімнатних рослин (які рослини квітнуть, на яких з'явилися листочки, нові пагінці)? Спостереження за поведінкою птахів у мороз і відлигу; птахами, що прилітають до годівничок; поведінкою птахів, які прилітають на територію дитячого садка; синичками, які зі щілинок у корі дерев дістають собі корм. Розгляд зображень снігура, дятла, синиці. Порівняти дзьоб у цих птахів. Підвести дітей до розуміння, що форма дзьоба залежить від способу добування їжі. Чому в мороз птахи настовбурчують пір'я?

Проводились спостереження за поведінкою свійських тварин і тварин у куточку природи; розглядання малюнків із зображенням диких тварин (бажано у їх природному середовищі). Чому жаби, деякі звірі, комахи впадають у зимову сплячку?

Діяльність людей. Спостереження за працею дорослих у парках, скверах, садах. Які роботи виконуються на території дитячого закладу? Чому двірники посипають доріжки піском?

Сьогодні гра контролюється системою дошкільного виховання, у грі при цьому існує суб'єктивна свобода для дитини. Діти мають змогу самостійно (без допомоги дорослих) розподіляти ролі, контролювати один одного, виконувати роль, яку взяли на себе, стежити за точністю виконання того чи іншого завдання. Гра є школою соціальних відносин для кожної дитини. Завдяки грі у старшого дошкільника формується здатність виявляти свої особливості, визначати, як вони сприймаються іншими, й з'являється потреба будувати свою поведінку з урахуванням можливої реакції інших.

Чим більше дитина грається, чим різноманітніші її ігри, тим краще вона розвивається, тим більшого досвіду набуває. Особливо цінними є сюжетно-

рольові ігри та сюжетно-рольові відносини, в яких перебуває дитина. А яким важливим є гармонійне єднання з природою!

У процесі екологічної гри в дошкільників виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються, до активної діяльності залучаються навіть найпасивніші діти. Дидактичні ігри можна використовувати при ознайомленні з новим матеріалом та для його закріплення, для повторення раніше набутих уявлень, для повнішого і глибшого їх осмислення, засвоєння, формування умінь та навичок, розвитку мислення, розширення кругозору.

З метою ефективного проведення ігрової діяльності на занятті необхідно нею керувати, забезпечивши виконання таких вимог:

1. Готовність дітей до участі у грі (кожна дитина повинна засвоїти правила гри, чітко усвідомити мету, кінцевий результат, послідовність дій, повинна мати необхідний запас знань для участі у грі).

2. Забезпечити кожну дитину необхідним дидактичним матеріалом.

3. Чітка постановка завдань гри.

4. Складну гру слід проводити поетапно.

5. Дії дітей слід контролювати, своєчасно виправляти, спрямовувати, оцінювати.

Дидактичні ігри під час ознайомлення дітей з природою виконують такі функції:

1. Закріплення знань про природу.

2. Діагностика наявних у дітей знань про природу.

3. Формування знань про природу.

Слід відразу ж відзначити, що кількість ігор, за допомогою яких можна формувати знання про природу, дуже обмежена. Специфіка дидактичних ігор екологічного змісту полягає в тому, що вони можуть проводитися лише тоді, коли у дітей вже є набуті знання.

В ознайомленні з природою використовувались такі види дидактичних ігор:

- з природними матеріалами;
- з картинками (настільно-друковані);
- з іграшками;
- словесні.

У старшому дошкільному віці ігрові завдання більш складні: описувати об'єкти природи і знаходити їх за описом, складати ціле з частин, класифікувати, встановлювати причинні зв'язки (дод. Г).

Відповідно до цього в старшій групі проводились такі ігри: "Відгадай, яка це квітка", "Відгадай, де росте", "Коли це буває", "Відгадай на смак", "Плутанина", "Вершки і корінці".

Успіх у проведенні гри, інтерес до неї будуть тільки тоді, коли вихователь проведе відповідну роботу із ознайомлення дітей з об'єктами природи, закріплення уявлень, підведення дітей до об'єднання спільних ознак буде здійснюватися за допомогою дидактичної гри.

Не можна уявити проведення дидактичної гри з дітьми, у яких не буде відповідних екологічних знань. Проведення кожної гри повинно викликати у дітей інтерес та позитивне емоційне ставлення до даної гри.

Дидактичні ігри, які проводились з дітьми шостого (сьомого) року життя. Пізнаємо неживу природу: "Що я не так назвала", "Пори року". Ігри-загадки про явища і предмети неживої природи. Ігри-спостереження "Хто краще розкаже про сонце (вітер, воду)?" Ігри з вітром: із застосуванням млинків, стрічок, повітряних кульок (з метою визначення сили і напрямку вітру). Ігри з водою: будівництво басейнів, гребель. Ігри з піском: спорудження висотних будинків, палаців, театрів, залізниць, зоопарків, стадіонів. Поєднання різноманітних способів роботи з піском.

Пізнаємо живу природу. Відгадування загадок про рослин і тварин. Ігри, зміст яких спрямований на здобуття й уточнення знань про рослин: "Хто більше знайде відмінностей?", "Відгадай, що в руці", "Для чого потрібно?", "З чого варять борщ, компот?", "Упізнай рослину за її листям", "З якого дерева листя?", "Прогулянка", "Упізнай дерево за кольором кори", "Упізнай квітку", "Чиї це

гілки?", "Чи це плоди?", "Я найперша зацвітаю", "Відгадай за описом", "Що де росте?", "Дерево, кущ, трава", "Квітковий магазин".

Ігри, зміст яких спрямований на здобуття й уточнення знань про зовнішній вигляд і спосіб життя свійських та диких тварин: "Хто де живе?", "Зоологічне лото", "Упізнай за голосом", "Птахи, звірі, комахи", "Ців-ців! Цвірінь", "Кар...", "Цінь-цінь!", "Чи-чи-ку", "Упізнай за описом", "Хто що їсть", "Хто спить, а хто полює?", "Хто більше назве перелітних (зимуючих) птахів", "Перелітні - зимуючі", "Засинає - не засинає", "Упізнай за рухами", "Допоможи тварині знайти її будиночок".

Можна проводити ігри такої тематики, як діяльність людей, зокрема: "Хто де працює", "Фермерське господарство", "Збирання врожаю", "Лісник", "Склади ляль чин осінній (зимовий, весняний, літній) гардероб".

Рухливі ігри в ознайомленні з екологічним вихованням розглядаються як засіб закріплення уявлень дітей про поведки, голоси, способи пересування тварин. Багато рухливих ігор, як про це свідчать їх назви "Кіт і миші", "Пташки і кіт", "Квочка з курчатами", "У ведмедя у бору", "Зайці та вовки", "Хитра лисиця", "Ведмідь і бджоли", ці ігри вимагають наявності відповідних уявлень у дітей про спосіб життя тварин.

Вихователі за власним бажанням вели "Щоденник природи", за матеріалами якого можна було простежити, як змінюється територія дитячого садка на протязі року, коли було висіяне те чи інше насіння, як воно проростало, цвіло. Тут же записуються розповіді дітей, коротенькі художні твори природничого змісту.

Але проблему виховання природолюбів не розв'язати без допомоги батьків. Такий підхід до проблеми не випадковий, адже єдність сім'ї та дитячого садка необхідна там, де життєвий досвід і наукові уявлення дітей недостатні, потребують систематичного збагачення, вираження, відчуття новизни у сприйманні світу природи людських взаємин з нею. Сім'я є тим ланцюжком, який з'єднує здобуті дитиною у дитячому садку початкові уявлення про світ природи

з її практичним досвідом у повсякденному житті, розширює, поглиблює педагогічний вплив на особистість, яка формується.

Вихователі, на батьківських зборах, в індивідуальних розмовах, в папках-пересувках, буклетах розповідали батькам, як вчити дітей правильно поводитися у природі, які знання їм треба давати, як виплекати стурбованість, виховати чуйність у ставленні по догляду за рослинами і тваринами. Також батьки залучались до впорядкування території дитячого садка, висаджування дерев і кущів, догляду за мешканцями куточків природи, до проведення вікторин, природничого спрямування, збирання й оформлення довідкового матеріалу. Використовуючи різні методи і прийоми роботи з дітьми, вихователь пояснював і показував, що любов до природи - це не звичайне споглядання, відсторонене милування її красою, а й активна допомога, дбайливий догляд, розумне користування всім, чим вона багата.

Необхідно пам'ятати і знати дітям, що природа потрібна всім людям і не тільки сьогодні, а й завжди. Природа дає свої скарби, а нам потрібно віддячити їй людською добротою і турботою. «Тільки тоді, коли діти любитимуть природу, співчутливо ставитимуться до неї, привчатимуться до праці, ми станемо менше говоритимемо про дефіцит милосердя й співчуття в нашому суспільстві».

В екологічному вихованні дітей заняття виконують абсолютно певну і дуже важливу функцію: чуттєві уявлення дітей, одержувані повсякденно, можуть бути якісно перетворені, - розширено, поглиблено, об'єднані, систематизовані (дод. Д).

У старшому дошкільному віці всі конкретні заняття можуть бути підсумовані, узагальнені. З'являється можливість показати дошкільнятам єдність форм у живій природі. Змістом узагальнених уявлень можуть бути закономірно мінливі явища: зростання і розвиток рослин, сезонні зміни в природі. Діти спостерігали, як ростуть кімнатні рослини, овочі на городі, квіти на клумбі. Накопичується велика кількість яскравих, різноманітних уявлень.

Розглянемо одне із запропонованих нами занять з екологічного виховання.

Тема: Чим березень поміж братами славен

Мета: Продовжувати знайомити дітей з причинно-наслідковими явищами в природі, зокрема, місяця березня. Навчати дітей аналізувати, систематизувати ці явища, робити узагальнення шляхом запитань, порівнянь, пригадувань. Розвивати у дітей пам'ять, логічне мислення, свідоме сприймання, довільну увагу, зв'язне мовлення. Виховувати інтерес і любов до природи, бажання берегти її і примножувати її багатства. Хід заняття:

«Встала весна, чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рясом, барвінком укрила. І на полі жайворонки, соловейко в гаї землю убрану весною вранці зустрічає». Ось і настала весна, тепла, лагідна, сонячна. Почався перший місяць весни березень. А чи знаєте, діти, чому цей місяць називається березнем? У цьому місяці тане сніг, пробуджуються від зимового сну всі рослини, пробуджуються і берези. Від сонячного тепла починає бродити сік, він стікає по стовбурі. Кажуть, що березень на весні "плаче". Плаче від тепла, від радості, що прийшла весна. Тому і перший місяць весни називається Березнем. У березні погода буває дуже різною: то сніг, то холод, то сонце, то дощ. Тому в народі кажуть: "Березень не вірний: то сміється, то плаче".

Вихователь звертає увагу дітей на стан погоди: «Яка сьогодні погода? Чи гріє сонечко?» Дітям було запропоновано заспівати пісеньку "Вийди, вийди, сонечко".

Виходить Сонечко: «Я дарую вам тепло, щоб навколо все цвіло, Щоб листочки зеленіли і щоб пташечка дзвеніла, І росла травичка, розквітали квіточки, І раділи діточки». Діти і вихователі дякували Сонечку за тепло і ласку.

«А знаєте, діти, чому весною і влітку Сонечко так тепло гріє, а взимку тільки світить?». Вихователь запропонував провести дослідницький експеримент сонця із земною кулею (сонце - це настільна лампа, за земну кулю служить м'ячик). Вихователь разом з дітьми практично демонстрував прогрівання лампочкою м'ячика, асоціюючи це сонцем і землею.

Сонечко: «Ось ви вже знаєте, як я дарую тепло, щоб навколо все цвіло, а тепер давайте пограємо в гру "Сонечко і дощик" (Рухлива гра "Сонечко і дощик").

Вихователь: «Що ще відбувається в березні?» - пропонував дітям розглянути бруньки на гілочках вишні, ліщини, каштана. «Що сталося з бруньками на гілочках? «Чому бруньки набухли, позеленіли, скоро тріснуть, з'являться листочки». Діти порівнювали ці гілочки з гілками, які ростуть надворі. «Яка між ними різниця? Чим ще славен місяць Березень?» (Навесні з теплих країв повертаються до нас птахи). «А які птахи повертаються до нас?» (Діти відповідають, потім слухають спів птахів по грамзапису). Послухайте загадку: «У садочку біля тину я зробив йому хатину. Він навколо обкрутився, подививсь і оселився. Хто оселився в хатині?» Так, це загадка про шпака. Шпаки дуже корисні птахи. Вони поїдають дуже багато шкідливих комах, що нищать рослини. Тому люди приваблюють шпаків до садів, щоб вони охороняли сади від гусені, жуків і черв'яків. Для цього роблять шпаківні. От і ми зараз повісимо на дерево шпаківню і будемо спостерігати, коли поселяться у них шпаки.

Елементарні досліді екологічного змісту. Правильно організувати навчально-виховний процес - це значить поставити перед дітьми таке навчальне завдання, яке без експерименту не розв'язати. Там, де педагог постійно створює умови для експериментів, для творчості, діти обов'язково потрапляють у ситуацію, що вимагає від них прояву пізнавальної активності.

Організовуючи експериментальну роботу дошкільнят, бралась до уваги одна з найважливіших умов її ефективності: нові знання, як результат "відкриттів" кожної дитини мають ґрунтуватися на знаннях, раніше засвоєних. Тому використанню елементарних дослідів завжди передуює робота з участю інших методів (спостережень, розповідей, розглядання ілюстративного матеріалу).

Нескладні досліді мають місце практично на кожному занятті, де подається екологічний матеріал. Вони також можуть бути включені до екскурсій та прогулянок, екологічних пізнавальних розваг.

Експериментуючи, діти краще розуміють властивості повітря, води та ґрунту, переконуються, що різні впливи на них ведуть до різних, часто протилежних наслідків.

Наводимо приклади простих дослідів, які проводились з дітьми старшого дошкільного віку. Нежива природа: дослідити, як просочується вода крізь пісок, глину, ґрунт. З'ясувати, яке це має значення для рослин.

Досліди з водою. Необхідно попередньо закріпити знання дітей про властивості води (чиста, прозора, брудна, каламутна, забруднена, кольорова, тепла, холодна, розливається, ллється, капає). Формувати у старших дошкільнят переконання, що вода - це рідина, її не можна поставити, покласти, її можна тримати в посудинах, воду слід берегти, користуватися нею економно, оскільки вона є необхідною для рослин, тварин, людей. Розвивати спостережливість, допитливість, здатність встановлювати найпростіші зв'язки і взаємозалежності в стані речовин.

Дослід № 1

Припущення. Колір води не залежить від барвника.

Хід дослідів

У дві прозорі склянки налити воду з водопровідного крана та дощову. Запропонувати вихованцям порівняти її.

У склянку з водою покласти кілька кришталіків марганцевокислого калію. Якого кольору стала вода? Аналогічно проробити дослід, додаючи інші харчові барвники. Діти зробили висновок, що колір води залежить від барвника.

Досліди з повітрям. Експериментальним способом довести, що повітря має вагу. Закріпити знання дітей про те, що повітря є скрізь навколо нас, його містять всі оточуючі порожні предмети, такі матеріали, як пісок, земля, глина, вода. Уточнити уявлення дітей про те, що повітря - складова життя людини. Розвивати уважність, допитливість.

Дослід № 2

Припущення. Повітря в середині нас.

Хід досліду

Запропонувати дітям подути в соломинку, або тоненьку трубочку, один кінець якої занурений у склянку з водою. З'явилися бульбашки. Що це? Діти відповідають - повітря. Так, а звідки воно взялося? З наших легень, ми видихнули його. Отже наше припущення підтвердилося: повітря є всередині нас.

Дітей старшого дошкільного віку залучали до роботи над "екологічним проектом", наприклад, до створення куточка природи в дитячому садку, прокладання "екологічних стежинок" по території дошкільного закладу та найближчих природних об'єктів (лісу, парку), збору та вирощування лікарських рослин, влаштування в дитячій установі "зеленої аптеки", "фітобару", створення екологічного мінімузею, "метеоцентру".

Описані нами форми роботи дошкільного навчального закладу не вичерпують різноманітності методичного забезпечення виховання екологічної культури дошкільників. Застосування у практиці виховання старших дошкільників, згаданих форм роботи, дозволило досягти певних позитивних результатів, про що і йтиметься у наступному підрозділі нашого дослідження.

2.2. Результати експериментального дослідження

Результати здійсненого аналізу проблем дошкільного виховання дозволили констатувати, що формування гармонійно розвиненої особистості неможливе без формування у неї екологічної культури, як результату екологічного виховання.

У процесі нашого дослідження ми визначили складові екологічної культури:

- виховання відповідальності за стан природи, почуття любові до природи та прагнення до постійного спілкування з нею;
- виховання екологічної потреби правильно, грамотно з екологічної точки зору, застосовувати відповідні знання, вміння та навички, прагнення до передбачення наслідків впливу людини на стан природи;
- виховання екологічної культури, природокористування та праці в природі;

- формування екологічного мислення та свідомості, вміння критично обдумувати динамічну ситуацію відносин з природою.

Дитина, яка володіє екологічною культурою, підпорядковує всі види своєї діяльності вимогам раціонального природокористування, піклується про поліпшення стану довкілля, не допускає його руйнування і забруднення.

Важливим етапом у формуванні екологічної культури, розвитку гуманістичних якостей особистості, щодо ставлення до навколишнього середовища, особливим є дошкільний вік, що ми й спробували довести в нашому дослідженні.

Експериментальне дослідження виховання екологічної культури дітей дошкільного віку проводилось в двох старших групах "Умійки" та "АБВГДейки" ЗДО №10 «Волиняночка» м. Луцька.

В експерименті взяли участь 25 дітей (контрольна група), 25 дітей (експериментальна група) старшого дошкільного віку. Прослідковуючи вплив різноманітних ігрових засобів на формування екологічної свідомості дошкільнят, ми підібрали завдання, які сприяли підвищенню рівня знань дітей про оточуюче природне середовище та особливості поведінки у ньому, а також сприяли формуванню морально-естетичних якостей особистості.

Перший етап нашого дослідження ми визначаємо як констатувальний. Йому передувало визначення критеріїв оцінки знань, які дали можливість розподілити виявленні результати за рівнями (високий, достатній (середній), низький).

Критеріями, які визначили високий рівень знань дітей про характерні особливості світу тварин було вміння дошкільника без особливих зусиль розмежовувати представників тваринного світу за видами; аргументувати свій вибір; співвідносити представників фауни з середовищем існування; знати характерні ознаки; змістовно і послідовно відповідати на запитання; проявляти інтерес і емоційно виражати своє відношення до тварин, птахів і комах.

На достатній рівень вказували помилки, які діти допускали при розмежуванні представників тваринного світу за видами; не завжди могли

пояснити свій вибір; в основному співвідносили представників фауни з середовищем існування; знали характерні ознаки, але інколи допускали неточності у відповідях; відповідали на поставленні запитання послідовно, але коротко; проявляли інтерес, емоційно виражали своє ставлення до представників фауни.

Критеріями, які визначали низький рівень знань про особливості представників тваринного світу виступали наступні: часті помилки при розмежуванні представників тваринного світу за видами; не завжди точне співвіднесення представників фауни з середовищем існування; труднощі у називанні характерних ознак та при відповідях на запитання, або ж неправильні відповіді; відсутність інтересу і вираження свого відношення до тварин, птахів і комах.

Для виявлення високого рівня знань характерних особливостей рослинного світу були вміння самостійно називати різні види рослин, дерев, кущів і квітів, визначення груп запропонованих рослин; без допомоги назвати умови, необхідні для існування росту і розвитку кімнатних рослин, розповідати, як правильно за ними доглядати, проявляти інтерес і емоційно виражати своє відношення до представників рослинного світу.

Середній рівень знань дітей визначили такі критерії: помилки, які дошкільнята допускали у називанні видів рослин, з деякими труднощами аргументації вибору; називали умови, необхідні для існування, росту і розвитку кімнатних рослин, недостатньо сформовані вміння і навички догляду за кімнатними рослинами, прояв інтересу та емоційне вираження свого відношення до рослин.

Критерії, які відмежовували низький рівень, а саме: в дітей були труднощі при називанні видів рослин, відсутність аргументації; труднощі у розповіді про правильний догляд за кімнатними рослинами, невміння доглядати за ними; неспроможність виконання завдань без допомоги, в процесі практичної діяльності, відсутність інтересу і проявів емоційного відношення до рослин.

Виявлення високого рівня знань дітей про характерні особливості неживої природи передувало визначення наступних критеріїв; правильне називання відмінних, характерних об'єктів неживої природи; визначення вмісту посудин, запропонованих дітям, без труднощів; самостійні розповіді про те, для чого люди використовують об'єкти неживої природи; прояв творчості і фантазії при відповідях на запитання.

Достатній рівень знань дітей визначали за вмінням називати основні відмінності про об'єкти неживої природи; переважно правильне визначення вмісту посудин; коротка розповідь про використання людьми об'єктів неживої природи за допомогою додаткових запитань.

Критеріями, які відмежовували низький рівень знань старших дошкільників про об'єкти неживої природи були значні помилки при визначенні вмісту посудин; не завжди правильно називали відмінні ознаки об'єктів неживої природи; виникали труднощі при відповіді на запитання про їх використання.

Для виявлення високого рівня знань дошкільників про пори року визначили такі вимоги: правильне називання пір року, перелічування їх в правильній послідовності; знання характерних ознак кожної пори року, вираження свого естетичного ставлення до природи. Прояв фантазії і творчості при відповідях на запитання: "Яка пора року тобі найбільше подобається і чому?".

На середній рівень знань дітей вказували такі критерії, як вміння правильно називати пори року, але присутня наявність труднощів при послідовному їх називанні; недостатні знання характерних особливостей кожної пори року; коротка і необґрунтована відповідь на запитання про улюблену пору року; вираження естетичного відношення до природи.

Низький рівень визначали такі критерії, як неправильне називання пір року, труднощі у послідовному їх перелічуванні. Незнання характерних особливостей кожної пори року, називання пори року тоді, коли було поставлено запитання: "Яка пора року тобі найбільше подобається і чому?". Відсутність вираженого естетичного відношення до природи.

Для виявлення високого рівня ставлення до світу природи ми визначили наступні вимоги: відповіді дітей повними реченнями на поставлені запитання; знання про те, як потрібно доглядати за мешканцями коточка природи і домашніми тваринами; розуміння взаємозв'язку між діяльністю людини і життям тварин, птахів і рослин; без труднощів обґрунтовувати вираження свого відношення до світу природи.

Достатній рівень знань відмежовували такі критерії, як вміння дитини відповідати на запитання; володіння основами знань про те, як необхідно доглядати за мешканцями коточка природи і домашніми тваринами; не чітке розуміння взаємозв'язку між діяльністю людини і життям тварин, птахів і рослин.

Критеріями, які визначали низький рівень знань дошкільнят були: наявні труднощі при відповідях на поставлені запитання; відсутність уявлень про те, як потрібно доглядати за домашніми тваринами і мешканцями куточка природи; нерозуміння взаємозв'язків між діяльністю людини і життям тварин, птахів і рослин. Отримані результати дослідження наводимо у таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1.

Рівень сформованості екологічних знань дітей старших груп

(констатувальний експеримент)

№ з/п	Експериментальна група		Контрольна група	
	Прізвище та ім'я	Оцінка	Прізвище та ім'я	Оцінка
1.	Байдюк Надія	+	Баранюк Дарина	±
2.	Бобровська Віка	±	Глина Антон	+
3.	Гулечко Тарас	+	Гричишин Оксана	±
4.	Давидюк Софія	±	Дзюба Володимир	-
5.	Дроздюк Ілона	-	Карпець Вікторія	±
6.	Ковальчук Андрій	-	Качан Віра	+
7.	Ковальчук Марія	±	Кичалюк Софія	+
8.	Кметь Вікторія	±	Кірєєв Владислав	-
9.	Кубова Дарина	+	Ляшенко Вероніка	±
10.	Кубовий Сергій	-	Матвійчук Каріна	+
11.	Максимова Аня	±	Мельник Оксана	-
12.	Мельник Іван	±	Морозюк Каріна	±
13.	Муравець Діана	±	Нагорна Ніна	-
14.	Пилипака Ангеліна	-	Панасюк Христина	±

15.	Романюк Богдана	+	Прошек Тимофій	+
16.	Романчук Діана	+	Романюк Сергій	±
17.	Семенюк Соломія	±	Рубик Роман	+
18.	Галдикін Максим	-	Сапожник Андрій	±
19.	Товстенюк Софія	±	Свиріпа Максим	±
20.	Улітич Ярослав	+	Семакіна Надія	-
21.	Царук Віктор	-	Семенюк Анастасія	±
22.	Шиманська Каріна	±	Середюк Максим	-
23.	Шкорупський Влад	+	Ференц Вікторія	±
24.	Юганюк Максим	±	Шаула Аполлінарія	+
25.	Юрина Олександра	±	Шиманський Максим	+

Рівні сформованості екологічних знань: "+" високий; "±" достатній; "-" низький.

За результатами дослідження ми з'ясували, що в експериментальній групі 28% (7 чол.) дітей мають високий рівень сформованості екологічних знань; 48% (12 чол.) - достатній; 24%(6 чол.) - низький рівень.

В контрольній групі наступні результати: 32% (8 чол.) дітей мають високий рівень сформованості екологічних знань; 44% (11 чол.) - достатній; 24%(6 чол.) - низький рівень. Це дало можливість охарактеризувати вихідні рівні екологічної свідомості дітей старшого дошкільного віку.

Пропонуємо до розгляду результати констатувального експерименту, які ми наводимо в таблиці 2.2.2.

Таблиця 2.2.2.

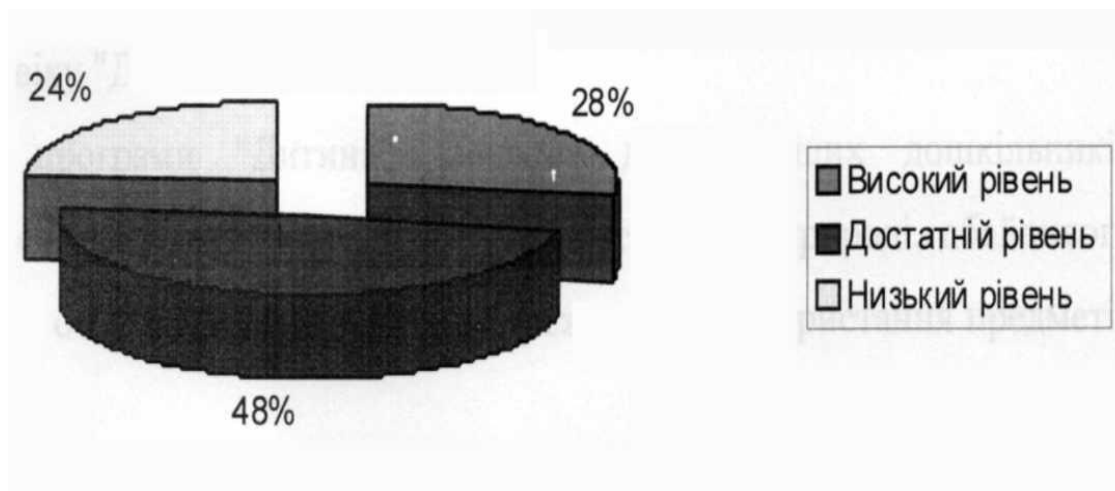
Рівні сформованості екологічних знань за результатами констатувального експерименту

Рівні сформованості екологічних знань	Початок експерименту			
	Експериментальна група		Контрольна група	
	к-ть	%	к-ть	%
Високий	7	28	8	32
Достатній	12	48	11	44
Низький	6	24	6	24

Результати дослідження констатувального експерименту в експериментальній групі, відповідно наводимо в діаграмі 2.2.1.

Діаграма 2.2.1.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості екологічних знань дошкільників (експериментальна група)

Отже, можемо зробити висновок, що в ЗДО створені сприятливі умови для всебічного розвитку дитини. Ознайомлення дітей з тваринним і рослинним світом, об'єктами неживої природи, сезонними явищами, виховання позитивного емоційного ставлення до оточуючого середовища розширює їх кругозір, активізує пошукову та дослідницьку діяльність, сприяє розвитку моральних та естетичних почуттів.

Дітей з високим рівнем сформованості екологічної свідомості та культури, ми віднесли до контрольної. Дітей з достатньо низьким рівнем - до експериментальної групи.

З кожною підгрупою ми провели роботу, яка сприяла формуванню екологічних уявлень і понять. А саме:

- створення в дошкільному закладі сприятливих умов для виховання екологічної культури в старших дошкільників;
- проведення різноманітних ігор та свят природничого спрямування;
- організація цільових прогулянок та спостережень за явищами та об'єктами природи;
- використання нетрадиційних форм та методів екологічного виховання;

- розробка та використання різноманітних ситуацій екологічного змісту;
- формування контролю дітей за власною діяльністю.

Для дітей контрольної групи завдання були підібрані традиційні за змістом, згідно вимог діючої програми навчання і виховання дітей дошкільного віку "Дитина".

Згідно програми "Дитина" завдання для старших дошкільників ускладнюються, щодо виховання культури поведінки в природі, дбайливого відношення до об'єктів живої природи, бережливого використання предметів неживої природи.

Таким чином, виникає необхідність в старшій групі організувати та систематизувати роботу в наступній послідовності: розширити загальні поняття про тварин, птахів і комах, рослинний світ, неживу природу, збагатити знання про пори року і бережливе ставлення до навколишнього. Пізніше узагальнити та закріпити знання, вміння і навички моральної поведінки в природному середовищі.

В ході експерименту, робота була спрямована на підвищення рівня екологічної культури дітей та проводилась в різних напрямках:

- на заняттях;
- під час прогулянок;
- під час екскурсій;
- під час хвилинок милування природою;
- під час спостережень за об'єктами живої та неживої природи;
- під час бесід з дошкільниками.

Кожна бесіда має включати такі етапи:

а) з'ясувати стан сформованості моральних уявлень і понять у дітей з теми, яка вивчається;

б) аналіз спеціально підібраних прикладів, що відображають істотні ознаки екологічних понять;

в) наведення зразків моральної поведінки, взятих з навколишнього життя, з художньої літератури, з розповідей дорослих;

- г) узагальнення, висновки, визначення правил моральних норм і понять;
- д) усунення неправильних уявлень з метою формування необхідних знань.

Формування екологічної свідомості у дітей за допомогою сюжетних малюнків.

Реалізація як на заняттях, так і в повсякденному середовищі, надання порад в складних ситуаціях.

Використання методу колективної оцінки при формуванні активного ставлення дітей до екологічних норм. Заохочення вихованців бережно і дбайливо ставитися до об'єктів природи, так як на прикладах позитивних вчинків однолітків, вихователь вже в старшому дошкільному віці формує початки колективної думки.

Вище описані напрямки роботи дали можливість вибрати ефективні методи та форми екологічного виховання, які дозволили досягти очікуваних результатів, в ході проведення експериментальної роботи.

На заключному етапі формувального експерименту ми провели опитування у формі інтерв'ю задля виявлення ефективності використаних умов формування екологічної культури дітей старшого дошкільного віку.

Результати опитування засвідчили, що в експериментальній та контрольній групах мають чільне місце позитивні зміни у сформованості екологічної культури засобами ігрової діяльності.

Отримані результати контрольного зрізу наводимо в таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3.

**Рівень сформованості екологічних знань дітей старших груп
(результати контрольного зрізу)**

№ з/п	Експериментальна група		Контрольна група	
	Прізвище та ім'я	Оцінка	Прізвище та ім'я	Оцінка
1.	Байдюк Надія	+	Баранюк Дарина	±
2.	Бобровська Віка	±	Глина Антон	+
3.	Гулечко Тарас	+	Гричишин Оксана	±
4.	Давидюк Софія	+	Дзюба Володимир	+
5.	Дроздюк Ілона	±	Карпець Вікторія	±
6.	Ковальчук Андрій	±	Качан Віра	+

7.	Ковальчук Марія	+	Кичалюк Софія	+
8.	Кметь Вікторія	±	Кіреєв Владислав	-
9-	Кубова Дарина	+	Ляшенко Вероніка	±
10.	Кубовий Сергій	±	Матвійчук Каріна	+
11.	Максимова Аня	+	Мельник Оксана	-
12.	Мельник Іван	±	Морозюк Каріна	±
13.	Муравець Діана	+	Нагорна Ніна	±
14.	Пилипака Ангелі на	±	Панасюк Христина	±
15.	Романюк Богдана	+	Прошек Тимофій	+
16.	Романчук Діана	+	Романюк Сергій	±
17.	Семенюк Соломія	+	Рубик Роман	+
18.	Талдикін Максим	-	Сапожник Андрій	±
19.	Товстенюк Софія	+	Свиріпа Максим	±
20.	Улітич Ярослав	+	Семакіна Надія	±
21.	Царук Віктор	+	Семенюк Анастасія	±
22.	Шиманська Каріна	±	Середюк Максим	-
23.	Шкорупський Влад	+	Ференц Вікторія	±
24.	Юганюк Максим	+	Шаула Аполлінарія	+
25.	Юрина Олександра	+	Шиманський Максим	+

Рівні сформованості екологічних знань: "+" високий; "±" достатній; "-" низький.

Отож, результати контрольного зрізу експериментальної групи свідчать про те, що 64%(16 дітей) мають високий рівень сформованості екологічних знань, 32% (8 дітей) - достатній, і лише 4% (1 дитина)-низький.

У контрольній групі наступні результати: 36% (9 чол.) дітей мають високий рівень сформованості екологічних знань; 52% (13 чол.) - достатній; 12% (3 чол.) - низький рівень.

Таблиця 2.2.4.

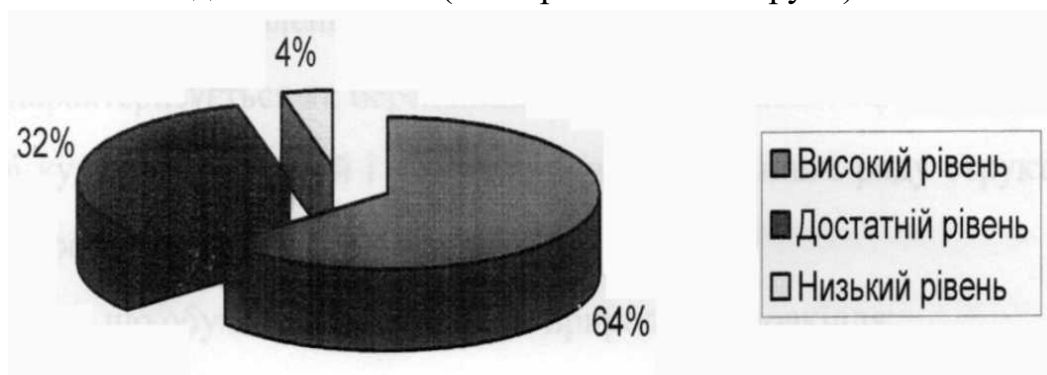
Рівні сформованості екологічних знань за результатами контрольного експерименту

Рівні сформованості екологічних знань	Початок експерименту			
	Експериментальна група		Контрольна група	
	к-ть	%	к-ть	%
Високий	16	64	9	36
Достатній	8	32	13	52
Низький	1	4	3	12

Пропонуємо до розгляду порівняльний аналіз рівнів сформованості екологічних знань старших дошкільників, за результатами контрольного експерименту. Дані наводимо у діаграмі 2.2.2.

Діаграма 2.2.2.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості екологічних знань дошкільників (експериментальна група)

Аналіз кількісних показників нашого дослідження, дозволяють нам зробити висновок про те, що значно збільшився рівень знань про світ природи, правила поведінки з об'єктами природи. Діти почали краще орієнтуватись у назвах представників тваринного та рослинного світу, виразнішими стали прояви позитивного ставлення до них. Діти навчилися приймати правильні рішення в ситуаціях екологічного характеру. Дошкільнята навчилися обґрунтовувати свої рішення та вчинки, бачити позитивне та негативне у своїх вчинках, що свідчить про високий рівень екологічної культури.

Результати дослідження засвідчують, що розроблена нами методика роботи з дітьми старшого дошкільного віку значно підвищує рівень екологічних знань дітей про природу, а значить і рівень екологічної культури, адже саме дошкільний вік - початковий етап становлення всебічно розвинутої особистості.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволило нам зробити наступні висновки:

1. Вивчення стану проблеми екологічного виховання у педагогічній науці продемонструвало, що значна кількість досліджень у дошкільній педагогіці присвячена систематизації знань про природу. У дослідженнях, присвячених проблемі формування ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку, ставлення характеризується як бережливе, свідоме, ціннісне. Процес виховання екологічної культури складний і пов'язаний із формуванням ряду структурних компонентів особистості: потреб, що обумовлені функціями природного довкілля; емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи; мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; особистого досвіду та емоційно-ціннісного ставлення до природи.

2. Визначивши роль і місце засобів ігрової діяльності у вихованні екологічної культури у старших дошкільнят ми дослідили, що в грі формуються всі сторони особистості дитини, відбуваються значні зміни в психіці, що готують перехід до нової, більш високої стадії розвитку. Цим пояснюються великі виховні можливості ігрової діяльності, яку психологи та педагоги вважають провідною діяльністю дошкільника.

3. Процес виховання екологічної культури у старших дошкільників результативний за умови використання таких організаційних форм педагогічного процесу як заняття, екскурсії, цільові прогулянки, пошуково-дослідницька та трудова діяльність.

4. Дослідно-експериментальна робота показала ефективність розробленої нами методики з використанням ігрових засобів, а також висвітлила основні труднощі, з якими ми зустрілися у практиці роботи дошкільного навчального закладу.

5. Нами було зібрано добірку ігор, казок, екскурсій, занять екологічного змісту з метою розширення методичного забезпечення процесу екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Значною перешкодою виховання екологічної культури в усіх ланках освіти є недостатня сформованість суспільної свідомості, адже діти є свідками не лише окремих негативних дій людини, а й приватизації та руйнування цілих екосистем незайманої дикої природи, що з часом негативно вплине на природу, на рівні біосфери та здоров'я наступних поколінь. Цю складну перешкоду можна здолати лише за підтримки держаних органів влади та суспільства загалом.

Проведена нами робота дозволила визначити такі рекомендації для педагогів. Система роботи виховання екологічної культури дітей старшого дошкільного віку повинна включати ряд послідовних етапів:

- ✓ створення позитивно-емоційного фону сприйняття інформації, зацікавлення дітей, пробудження інтересу;
- ✓ надання системи знань про природу у зв'язках і залежностях, що відповідатиме потребам та інтересам дітей;
- ✓ створення належних умов для перенесення дітьми отриманих знань у повсякденну самотійну діяльність.

У роботі з дітьми доцільно поєднувати різноманітні методи екологічного виховання: бесіди, розповіді, пошуково-дослідницьку діяльність, але перевагу слід віддавати тим методам, які забезпечать безпосереднє ознайомлення дітей з природою; широко використовувати в процесі виховання екологічної культури прийоми активізації дітей, зокрема: запитання, пояснення, обстеження об'єктів, практичні завдання; необхідно спрямовувати дітей на відображення набутих знань, як складової екологічної культури у повсякденному житті, в ігровій та практичній діяльності.

Проведене дослідження, звичайно, не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого дослідження вимагає проблема наступності у роботі закладу дошкільної освіти та школи у вихованні основ екологічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Дошкільне виховання. 2021. № 7. С. 4-19.
2. Беленька Г. Дошкільнятам про світ природи : старший дошкільний вік : навч.-метод. посібник / Г. Беленька, Т. Науменко, О. Половіна. К. : Генеза, 2013. 112 с.
3. Беленька Г. Експериментування – крок до пізнання/Г. Беленька // Дошкільне виховання. 2007. № 5. С. 7-10.
4. Білан О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку / О. Білан. Львів, 1996. 71с.
5. Богініч О.Л. Природа і рух: посіб. / О.Л. Богініч, Г.В. Беленька. К.: Кобза, 2003. 192с.
6. Богуш А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. К. : Слово, 2008. С. 150-159.
7. Вербицький В.В. Екологічне виховання дітей: практикум для педагога. /В.В. Вербицький. К.: АБЕРС, 2009. 104 с.
8. Віконечко: Програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку / за ред. проф. Т.В. Сак. 2012. 238 с.
9. Гавриш Н., Саприкіна О. Дошкільнятам - освіта для сталого розвитку. Навч.-метод. посіб. для дошкільних навч. закладів за заг. ред. О. Пометун. Дніпропетровськ: Ліра, 2014. 120 с.
10. Гавриш Н.В. Сучасне заняття в дошкільному закладі: навч.-метод, посібник / Н.В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2007. 496 с.
11. Гамонова І.М. Юні екологи. Тривалий дослід природоохоронної тематики для старших дошкільнят / І.М. Гамонова // Дошкільне виховання. 2011. №6.С. 34-35.
12. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу // Дошкільне виховання 2008. №10. С. 16-19.
13. Горопаха Н. М. Виховання екологічної культури дітей / Н. М. Горопаха. Рівне: Волинські обереги, 2001. 212 с.
14. Горопаха Н. М. Екологізація розвивального середовища дошкільного закладу / Н. М. Горопаха // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. Херсон : ХДУ, 2014. Вип. 65. С. 396-402.
15. Грицан М. Сучасна екологічна освіта: передумови, принципи, завдання./ М. Грицан // Дошкільне виховання. 2011. №10. С. 6 - 7.

16. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років / Наукове керівництво: О.В. Проскура, Л.П. Кочина, В.У. Кузьменко. К.: Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 492с.
17. Карабаєва І.І. Особливості розвитку уяви дітей / І.І. Карабаєва, С.О.Ладивір. К.: Шкільний світ, 2008. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).
18. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук. - метод, посіб. / Наук. ред. О.Л. Кононко. К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. 243с.
19. Конюхова Т.С. Авторська казка про природу/ Т.С. Конюхова // Дошкільне виховання. 2006. № 2. С. 7-9.
20. Конюхова Т.С. Порівняльний аналіз існуючих програм з екологічного виховання дошкільників/ Т.С. Конюхова // Бердянський державний педагогічний університет. Зб. наук, праць .№ 2. Педагогічні науки. Бердянськ, 2005.С. 59-66.
21. Конюхова Т.С. Характеристика загальних підходів до екологічної освіти й виховання дітей дошкільного віку на сучасному етапі / Т.С. Конюхова // Освіта Донбасу. 2006. № 5. С. 62-67.
22. Король М.П. Екологічний клуб дошкільнят / М.П. Король // Дошкільне виховання.2010.№ 11.С. 8-9.
23. Король М.П. Світ на долоні. Екологічні казки. Тернопіль: Підручники і посібники, 2012. 48 с.
24. Кудикіна Н.В. Гра. // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В.Г. Кремень. К: Юрінком Інтер, 2008. С. 139 - 140.
25. Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність в дошкільній освіті: навч.- метод, посіб. / Н.В. Кудикіна.К.: Київ ун-т ім. Б. Грінченка, 2011.С.25
26. Курик М.В. Через екологію дитини - шлях до виховання людини / Курик М.В., Сокирко В.Т. //Трибуна. 2007. №12. С.29-31.
27. Левчук ТЛ. Естетика: навч. посібник / Л.Т. Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І. Панченко, М.Ю. Русин. К.: Вища шк., 2001. 302 с.
28. Лисенко Н.В. Дошкільник і екологія / Н.В. Лисенко. К.: «РУМК», 2001.231с.
29. Лисенко Н.В. Практична екологія для дітей: Навчально-методичний посібник для батьків, вихователів, учителів/ Н.В. Лисенко. Ів.-Франківськ: Сіверсія Л.Т.Д., 2008. 156с.
30. Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: дошкільник -педагог. Навчально-методичний посібник для ВНЗ/ Н.В. Лисенко. К.: Видавничий дім "Слово", 2009. 400 с.
31. Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог- дошкільник: Монографія / Н.В. Лисенко. К.: «РУМК», 2003. 450с.

32. Лопатіна О. Казки про природу для дошкільнят / О. Лопатіна, М. Скребцова. Х.: Видавництво "Основа", 2013. 112 с.
33. Лохвицька Л. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Л. Лохвицька. К. : Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 80 с.
34. Лохвицька Л.В. Розвивальне середовище / Л.В. Лохвицька // Дошкільне виховання, 2010. №11.С. 12-14.
35. Любарова В.М. Куточок природи в дитячому садку / В.М. Любарова. К.: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 112 с.
36. Любарова В.М. Найменшим про найменших: Дивовижні творіння природи / В.М. Любарова. К.: Шк. світ, 2012.128 с.
37. Марченко О.Ю. Організація спостережень в дитячому садку. ДНЗ. Вихователю / О.Ю. Марченко . Х.: Вид. група «Основа», 2007. 144 с.
38. Маршицька В. Екологічне виховання: соціально-моральні задачі / В.Маршицька //Дошкільне виховання. 2003. №11.С.7 - 9.
39. Ніколаєва С.М. Любов до природи виховуємо з дитинства. Рекомендації педагогам, батькам і гувернерам / С.М. Ніколаєва. Х.: Видавництво "Ранок", 2007. 96 с.
40. Ніколаєва С.М. Методика екологічного виховання дошкільників. Навчальний посібник для студ. пед. навч. закладів/ С.М. Ніколаєва. Х.: Вид. центр «Академія», 2005. 224 с.
41. Ніколаєва С.М., Комарова І.А. Сюжетні ігри в екологічному вихованні дошкільнят. Ігрові навчальні ситуації з іграшками різного типу і літературними персонажами: Посібник для педагогів дошкільних установ / С.М. Ніколаєва, І.А. Комарова . Х., 2013. 100 с.
42. Ніколаєнко В.Д. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. / В.Д. Ніколаєнко. Х.: Вид. група "Основа", 2012. 207с.
43. Ніколенко Д.Ф. Формування естетичних почуттів у дітей дошкільного віку / Д.Ф. Ніколенко. К.: Вища шк., 1997. 95 с.
44. Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку: форми здобуття, організація і зміст роботи: Збірник методичних матеріалів / Наукове керівництво: О.П. Долинна, А.П. Бурова, О.В. Низковська, Т.П. Носачова. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 480 с.
45. Плохій З. П. Формування у дітей дошкільного віку екологічної культури (теоретичні та методичні аспекти) [Текст] : монографія / З. П. Плохій ; Ін-т пробл. виховання НАПН України. К. : Персонал, 2010. 319 с.
46. Плохій З.П. Вітальна цінність природи. Складові екологічної культури дошкільнят / З.П. Плохій // Дошкільне виховання 2010. № 11. С. 6-7.

47. Плохій З.П. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи) / З.П. Плохій // Дошкільне виховання. 2010. №7.С. 6-10.
48. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу : інноваційні підходи / З. Плохій // Дошкільне виховання. 2010. № 7. С. 6-10.
49. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч.-метод. посіб. / З. П. Плохій. К. : Світич, 2010. 144 с.
50. Поліщук Н. А. Створення єдиного розвивального екологічного середовища в дошкільному навчальному закладі / Н. А. Поліщук [Інтернет-ресурс] Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pedp/2010_3/67/nayk/polischyk.pdf
51. Половіна О. До проблеми спілкування дітей та дорослих: забезпечення екології дитинства. / О.Половіна. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Ред. кол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та інші. Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. Випуск 42. Ч.1. С. 138-146.
52. Положення про куточок живої природи загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів (затверджено наказом МОН України №456 від 09.08.2002 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0715-02>
53. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. Практикум: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, спеціальність "Дошкільне виховання" / Т.І. Поніманська, І.М. Дичківська. К.: Видавничий Дім "Слово", 2004. 352 с.
54. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т.І. Поніманська. К.: "Академвидав", 2004. 456 с.
55. Потін А.Ф. Екологія: основи теорії і практики: Навчальний посібник/ А.Ф.Потін .Львів: Новий світ , 2000 . 296 с.
56. Присяжнюк Л. А. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою: інвайроментальний вимір / Л. А. Присяжнюк // *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій* : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 01-02 квітня 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. С. 231-235.

57. Присяжнюк Л.А. Організація активно-дієвого пізнання дошкільниками природи в контексті педагогіки емпайерменту / Л. А. Присяжнюк // *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій* : збірник матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 05-06 квітня 2016 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. С. 44-48.
58. Присяжнюк Л.А. Організація дослідницької діяльності дошкільників у контексті екологізації освітнього середовища ДНЗ // *Імідж сучасного педагога: всеукр. наук.-практ. освітньо-популярний часопис*. 2015. № 6. С. 28-30.
59. Провозюк Г.Г. Барвистий світ навколо нас. Методичний посібник з питань екологічного виховання дітей дошкільних навчальних закладів/ Г.Г.Провозюк. Тернопіль: Мальва-ОСО, 2007. 45с.
60. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти та виховання дітей / Г.П. Пустовіт. К.: Луганськ, 2004. 250 с.
61. Пустовіт Н. А. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова. К. : Педагогічна думка, 2008. 64 с.
62. Соцька О. Від знань та емоцій до екологодоцільної поведінки // *Дошкільне виховання*. 2014. № 11. С. 24-27.
63. Старченко В.А. Дошкільнятам про зоряне небо: навч.-метод. посібник / В.А. Старченко. К.: Наш час, 2010. 111 с.
64. Сухомлинський В. Павлівська середня школа // *Вибр. твори: в 5 т. К. : Рад. школа 1976. Т.4. 640с.*
65. Тарасенко Г.С. Відкрийте дітям дивосвіт природи: poradnik для батьків з виховання душі і серця дитини / Г.С. Тарасенко. Вінниця, 2008. 240 с.
66. Тарасенко Г.С. І чуйне серце, й лагідна рука (організація дитячої праці в природі) / Г.С. Тарасенко // *Палітра педагога*. 2005. № 1. С.8 - 13.
67. Тарасенко Г. *Щоб серце відгукнулось на красу : середовищний підхід до організації освітнього процесу / Галина Тарасенко // Дошкільне виховання*. 2015. № 6. С. 10-15.
68. Тарасенко Г. С. Середовищний підхід до виховання дітей : аспект інноватики / Г. С. Тарасенко // *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій* : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (м. Вінниця, ВДПУ ім.

- М. Коцюбинського, 9-11 квітня 2014 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. С. 8-15.
69. Чернуха В.Д. Сонячна стежинка: метод. посіб. / В.Д. Чернуха. К.: Сім кольорів, 2011. 96 с.
70. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою: Навч. посібник / Н.Ф. Яришева. К.: Вища шк., 1998. 147 с.
71. Яришева Н.Ф. Основи природознавства: Природа України: Навч. посібник / Н.Ф. Яришева. К.: Вища шк., 1995. 335 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Орієнтовний річний план роботи екологічно - дослідницького
спрямування з дітьми старшого дошкільного віку

«Буду я природі другом»

	Тема місяця	Робота з дітьми	Пошуково-дослідницька діяльність	Робота з батьками
вересень	ЗЕМЛЯ ПОВИТА КРАСОЮ	«Осіннє диво -квіти» (спостереження за осінніми квітами.) «Подорож до Країни квітів» /Екологічна розвага/	1 .Визначити та позначити квіти, з яких найкраще збирати насіння /Кольоровими нитками/ 2. Порівняння насінин.	Створити екологічний проект «Моя улюблена квітка»
жовтень	ЩО НАМ ОСІНЬ ПРИНЕСЛА	«Фруктова країна» (Екскурсія до фруктового саду). «Цілющий горіх» (Спостереження-дослідження)	1 .Зробити яблучний сік, використовуючи соковижималку. 2. Дослідити наявність поживних речовин у ядрах горіха.	Фото-конкурс: «Природа очима дітей.
листопад	ЗОЛОТА КАЗКА ОСЕНІ	« Осіннє диво - парк» (Екологічна екскурсія в парк) «Мандрівка до осіннього лісу» (екологічне спрямування)	1. Дослідження: «Що станеться з листям, якщо його закопати?» 2. Експеримент -зібрати насіння клена, посадити його в куточку природи. Чи проросте воно?	Виставка: «Я, мама і чарівний листочок» (аплікація)
грудень	ЕКОЛОГІЧНА АКЦІЯ: «ЗБЕРЕЖЕМО ЯЛИНКУ»	«Сплять засніжені дерева» (екскурсія-милування деревами). «Друзі для ялинки» (соціально - екологічне спрямування)	1 .Дослід з водою: солодка вода не замерзає. 2.Гілочка ялинки в приміщенні осипає свої гілочки.	Придумати казку на тему: «Про що думає ялинка напередодні Нового року»
січень	ЕКОЛОГІЧНА АКЦІЯ: «ПІДГОДУЄМ О ПТАХІВ»	«Їдальня для птахів» (екскурсія -спостереження до годівниці). «Пташина комора» (бесіда про горобину).	1. Прив'язати до дерева шматочок несоленого сала. Який птах любить сало? 2.У годівницю насипати різне насіння. Дослідити: хто із птахів, що любить.	Екологічна акція «Захистіть птахів у негоду - стануть вам вони в пригоді».
лютий	САД НА ПІДВІКОННІ	«Допоможуть кімнатні рослини» (заняття дослідження) «Вітаміни на вікні» (висаджування цибулі)	1 .Дослід: рослини теж дихають. (На рослину надіти прозорий поліетиленовий пакет. Що буде відбуватися). 2.Виготовлення крапель для носа із алое.	Огляд -конкурс «Озеленим о нашу групу»

березень	ЗУСТРІЧАЮТЬ ДІТИ ВЕСНУ	«Весну красну - зустрічаймо (екологічне свято) «Розбудила дерева весна» (прогулянка дослідження)	1. Повісити шпаківню. Чи поселиться в ній шпак? 2. Замастити тріщини берези.	Конкурс фотографій «Стоп-кадр природа»
квітень	ЗБЕРЕЖЕМО ЗЕМЛЮ І ЖИТТЯ	«Спів пташиний дарує весна» (екологічне спрямування) «День Землі» (екологічна розвага.)	1. Посадити берізку в парку. Поливати поки прийметься.	Акція: «Посадимо своє дерево або кущ»
травень	ЛЮБИ І БЕРЕЖИ РІДНУ ПРИРОДУ	«В гості до бабусі Медуниці» (бесіда про лікарські рослини) «Брейн-ринг» (екологічний конкурс)	1. Праця в природі - приберемо свій майданчик. 2. Висіяти насіння квітів, що зібрали восени.	Екологічна хвилинка «Збережемо нашу Землю голубою і зеленою»

ДОДАТОК Б

«ІДАЛЬНЯ ДЛЯ ПТАХІВ»*(Прогулянка - спостереження до годівниці)*

Мета: Продовжувати розвивати у малят пізнавальний інтерес до природи. Уточнити знання малят про зимуючих птахів; викликати співчуття до їх проблем в холодну пору року та бажання допомагати пташкам. Вчити правильно підбирати корм для птахів, впізнавати пернатих сусідів за зовнішнім виглядом, голосом. Залучати дітей до участі в екологічній акції «Підгодуємо птахів».

Попередня робота: Щоденне спостереження за зимуючими птахами: синичкою, горобцем, вороною, сорокою. Розгляд альбому: «Птахи поруч з нами». Читання оповідань, загадок, легенд про птахів, вивчення віршів із збірки «Світанок».

Матеріал: Корм (*зерно різного виду, шматок сала, варені овочі*), Годівниці із пластикових пляшок, картонних коробок.

Хід спостереження. *(Діти виходять на майданчик до дерев'яної годівниці)*.
 Вихователь: Малята, сьогодні наша прогулянка обіцяє бути не тільки цікавою, але і корисною. Як ви думаєте, яку корисну справу ми збираємося зробити? *(Влаштувати їдальню для птахів)*. Зверніть увагу, діти, нас уже чекають, як ви гадаєте хто? Так, саме птахи. Яких птахів можемо побачити взимку на нашому майданчику *(Горобчиків, синичок, ворон, голубів, сорок)*.

Як ми називаємо ми цих птахів? *(Зимуючі)*.

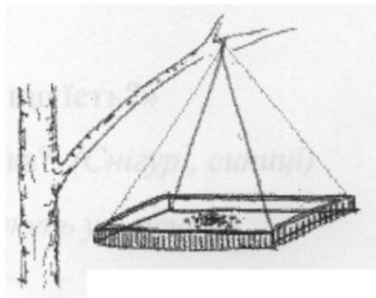
Зима - це пора року, коли вся природа поринула у глибокий сон. Єдине, що нагадує нам про те, що природа жива - це птахи, які своїм голосом звеселяють холодний пейзаж за вікном. Але це тільки для нас, людей, птахи взимку - радість. Для самих же птахів настає найважчий період їхнього життя.

- Що птахам страшніше - холод чи голод? *(Голод)*.

- Так, саме голод - найбільша небезпека для пташок взимку. І сьогодні ми зробимо для птахів їдальню. Давайте роздивимось ближче годівничку, що змайстрували Рома із своїм татом. Це справжнісінька їдальня для птахів.

- З чого вона зроблена? (*З дерев'яних дощок*). Таку годівницю не буде розгойдувати вітер, а отже птахи не будуть полохатися. А ще у неї є дашок. Для чого він? (*Щоб сніг не замітав їжу*). Ця годівничка висить у нас це із початку зими і птахи не бояться до неї прилітати.

В день зимовий серед гілля
Щедро діти стіл накрили,
Але він не для людей:
Для крилатих для гостей –
Для воронні горобців,
І для сизих голубів,
Для сороки та синиці...
Ми

ми повісим годівниці.

Вихователь: Діти, дивіться до нас горобчик прилетів, давайте його запитаємо:

- Горобчику, чи подобається тобі наша годівничка.

Горобчик: Так, мені дуже подобається прилітати до вашої годівнички, але у мене є багато друзів, тому ми не помістимось всі.

Вихователь: Діти, що ж нам робити, щоб накормити всіх птахів.

Діти: Потрібно порозвішувати багато годівничок.

Вихователь: Так, вірно. А ще я пропоную прикрасити дерева незвичними годівничками - намистом .

- З чого зроблене намисто? (*На шнурок нанизані варені шматочки моркви, бурячка картоплі*). Ми прикрасимо гілочки яблуня. Помилуйтеся, як гарно! Якою стала яблуня з таким намистом? (*святковим, красивим*). Великі годівнички

- картоплини (*варена картопля перетягнута міцною ниткою*) ми розвісимо на гілки клена. Гей, птахи, запрошую вас до столу.

Горобчик: А кому ви приготували шматочки сирого несоленого сала?

Діти: Синичкам.

Вихователь: (прикріплює шматочок сало на нитку)

Будемо спостерігати на акробатичні Вправ, на які здатні тільки синички, коли клюють висяче сало.

Дивіться діти он по майданчику поважно ходить ворона, вона також хоче до нашої годівниці. Але вона велика і може налякати горобчиків, синичок. Тому давайте кинемо їй шматочок хліба. «Пригощайся ворона хлібом» - тільки в менших птахів не забирай .

- Діти, ми восени назбирали багато різного насіння, але не знаю які птахи , що люблять?

Дидактична гра «Хто що їсть?»

1. Хто любить не смажене насіння соняшника? (*Снігурі, синиці*)
2. Насіння конопель? (*Цим насінням смакують усі птахи*)
3. Овес, пшениця? (*Для горобчиків*)
4. Насіння кавуна та ясена? (*Улюблені ласощі снігурів*)
5. Ягоди горобини і калини, що залишились на дереві? (*Для снігурів, дроздів, омелюхів*) .

(*Діти разом із вихователем розвішують годівнички, які виготовили на ручні праці*)

ДОДАТОК В

Народні прикмети про літо, весну, осінь, зиму

Вихователь: Як на людському так і на пташиному столі повинно бути розмаїття. Насиплемо у годівнички усього потроху, щоб задовольнити пташині смаки, допомогти вижити в непростий голодний і холодний час тим птахам, які взимку не залишають рідні краї, і будьте впевнені - птахи сповна віддячать нам влітку за вашу турботу.

Горобчик: Ми птахи дуже вдячні вам діткам, що про нас піклуєтесь.

Вихователь: Лети, лети горобчику, скликай та усіх свої друзів до дитячого садка до пташиної їдальні. А ми діти давайте перейдемо на інший майданчик, щоб не турбувати та не лякати птахів і пограємо в **рухливу гру «Зимуючі птахи»**.

Народні прикмети Весна: Сій вчасно - вродить рясно. Сині хмари - на тепло. Сонце гріє, сонце сяє - вся природа воскресає. Сухий березень, теплий квітень, мокрий май -буде. Травнева роса краща вівса. Травневий дощ все одно, що з грибами борщ. У квітні погода один день блисне, а сім днів кисне.

Літо: Бджоли раді цвіту - люди літу. В червні ворота підпиратимеш, то взимку голодний дрижатимеш. Горобці в пилюці купаються - на дощ. Діждала Луки (16 червня) - ні хліба, ні муки. Літо зиму годує. На Тимофія (2 червня) - велика надія.

Осінь: Антонівка добре вродила - наступного року хліб уродить. Багато ягід - зима буде сувора. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, крутить, мутить, припікає й поливає. Вранці трава пахне сильніше звичайного - на дощ. Горіхів та жолудів багато, а грибів мало - зима буде сувора.

Зима: Іній на деревах - на мороз, туман - на відлигу. Багато снігу - багато хліба. В лютому сонце йде на літо, а зима на мороз. Ворона сидить уранці на верховітті і каркає - на завірюху. Горобці ховаються у хмиз - на мороз або перед завірюхою. Грім узимку - на сильні морози, блискавка - на бурю. Держись, Хома, іде зима! Зима біла, та не їсть снігу, а все - сіно.

Природа: Аби болото, а жаби будуть. Аби дубки, а берізки будуть. Аби земелька була нам доброю матір'ю, аби небо знало, що воно для нас - як батько. Аби ліс, а сокира знайдеться.

ДОДАТОК Г

Навчальні ігри екологічного спрямування

1. Гра «Прогнозування»

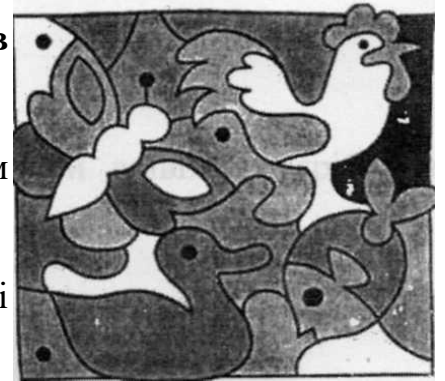
Один чоловік вирішив запалити суху траву, очерет. Що з цього вийшло?

- а) забруднив повітря;
- б) знищив комах, кладки їхніх яєць, личинки, лялечки;
- в) знищив гніздечка птахів;
- г) знищив грибниці;
- г) порушив екологічну рівновагу.

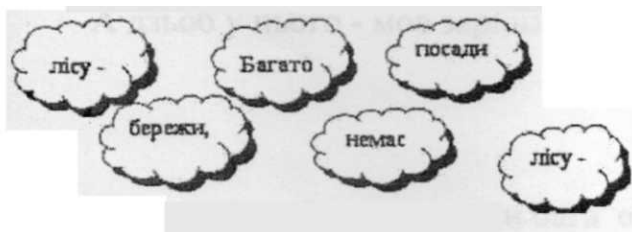
2. Гра «Відшукай чотирьох представників тваринного світу»

• Хто з них є представником найчисельнішої армії тваринного світу?

• Як порушиться екологічна рівновага зі зникненням хоча б одного його виду?

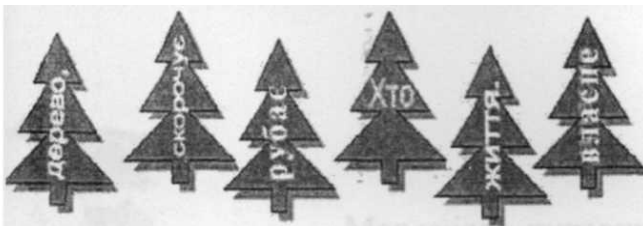

3. Гра «Переставлянка»

Багато лісу — бережи, немає лісу — посади)

Ялинки підготували нам чудовий вислів, але завірюха розвіяла слова по всьому лісу. Зберіть вислів і поясніть його.

У хмаринках заховалися мудрі вислови.

Спробуймо прочитати їх.

(Хто рубас дерево, скорочує

власне життя.)

Хижий нічний птах роду совиних, який живиться дрібними гризунами.

(Пугач)

Маленький співучий птах, що має жовті крильця, білу спинку, чорну шапку.

А дзьоб у нього - мов зернинка. (Чиж)

Якщо ці птахи багато й довго співають, буде ясно. Живуть у полі чи степу. (Жайворонок)

Має гніздо-рукавичку. (Ремез)

Не хоче доглядати своїх дітей, тому підкидає яєчка в чужі гнізда. (Зозуля).

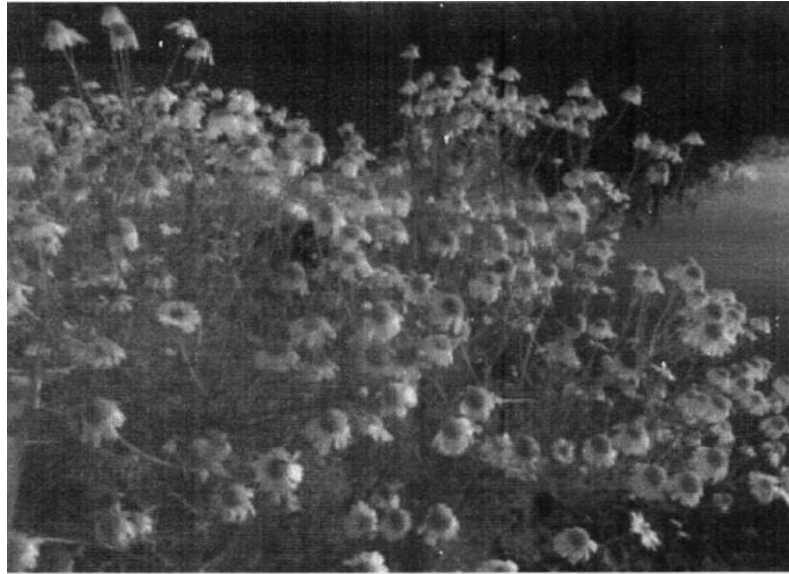
Самець качки. (Качур)

Хижий птах родини яструбових, занесений до Червоної книги України, часто полює на курчаток. (Яструб)

ДОДАТОК Д

Конспект ознайомлення з навколишнім світом у старшій групі на тему:

«Прогулянка на природу»

Програмний зміст: навчити дітей відрізняти природні об'єкти від штучних, створених людиною.

- Сформувати у дитини уявлення про нерозривний зв'язок людини з природою.
- Розвивати пізнавальну активність дітей у процесі формування уявлення про первоцвіт.
- Продовжувати знайомити дітей з Червоною книгою, рослинами. Розвивати вміння малювати.
- Виховати дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

Попередня робота: знайомство з Червоною книгою, розглядання картинок, знайомство з первоцвітами, знайомство зі способами нетрадиційного малювання.

Обладнання: предметні картинки, малюнки первоцвітів, цифрові картки. Червона книга, м'яч, фарби акварельні, альбомні листи, пензлики, ватні палички.

Хід заняття.

- Діти, ми з вами сьогодні відправимося на природу. Вам знайоме слово «природа»?

- А що вона означає? (Рослини, птахи, тварини)

- А що не можна назвати природою? (Те що зроблено руками людини)

- Всю природу Землі можна ділити на 2 величезних частини світу: світ живої і неживої природи.

- Ми зараз поговоримо про ці частини.

- На столі лежать картинки допоможіть їх розділити на дощці, прикріпіть на ліву сторону природу, на праву не природу. (Діти по черзі підходять і прикріплюють, перевіряємо)

Гра «Природа жива і нежива»

- Діти, давайте пограємо, я зараз буду вам кидати м'яч і називати предмет, а ви уважно слухайте, якщо я назву предмет природи, ви ловите м'яч, якщо не природи то відштовхуєте. (Граємо)

- Подивіться тут на галявині багато квітів, перерахуйте які це квіти? (Ромашка, конвалії, проліски, мати-мачуха, лілії, гвоздика, кульбаба)

- Як їх називають? (Весняні)

- Подивіться уважніше чи всі тут квіти весняні? (Ні, є літні)

- А як ще називають весняні квіти? (Первоцвіти)

- Скільки у нас первоцвітів? (3)

- А скільки літніх квітів? (4)

- А яких більше? (3 чи 4)

- А скільки у нас взагалі квітів? ($3 + 4 = 7$) (усі працюємо на дощці з цифровими картками)

- Дітки, які з цих кольорів в природі рідкісні? (Конвалії, проліски)

- А куди вони занесені? (В Червону книгу)

- Як ви думаєте чому? (Тому, що вони на межі зникнення)

- У нашій групі є своя Червона книга, де занесені рідкісні рослини і тварини, але тут немає конвалії. Давайте ми з вами намалюємо їх, і занесемо в нашу книгу.

Показ техніки малювання

- Листя малюємо пензликами, вам це знайоме. Квіточки малюємо ватяними полічками. Беремо паличку вмочуємо у воду, потім у фарбу. Малюємо так, як ніби ставимо крапки.

Діти малюють.

Виставка малюнків.

- Діти, скажіть мені будь ласка де ми сьогодні побували?

- Що таке природа?

- Що таке не природа?
- Що ми сьогодні малювали?
- Хлопці, на цьому заняття закінчено, дякую.

«ПТАШИНА КОМОРА»

(бесіда про горобину)

Мета: Розширити знання дітей про птахів, їх спосіб харчування взимку ; про цілющі властивості плодів горобини, заохочувати малят до самостійних висловлювань та міркувань. Розвивати творчу уяву, пам'ять, мислення, пізнавальний інтерес до навколишнього світу. Виховувати любов до природи. бажання її оберігати, робити добро. Попередня робота: Спостереження за горобиною в різні пори року. Куштування ягід горобини. Вивчення віршів, прикмет, загадок про горобину в збірці «Первоцвіт».

Матеріал: Кетяг горобини, оповідання В. Сухомлинського «Пташина комора, ілюстрації горобини в різні пори року.

Хід заняття

Вихователь: Сьогодні ми зібралися з вами, щоб провести бесіду про дерево яке має надзвичайний дар - робити добро. Що це за дерево відгадайте.

Весною зеленіла,
влітку загоріла,
Восени наділа,
Червоне намисто.

(Горобина)

- Що це за червоне намисто? (показ кетяга горобини).
- Які ягідки в горобини (червоні, круглі, гарні)
- З чим їх можна порівняти (з намистом, гудзиками)
- Які вони на смак? (гіркувата). Горобину можна зустріти на галявинах, узліссі і є вона навіть у нашому парку. Адже ми не раз ходили до неї в гості. Вона має лікарські властивості тому кожна пора року дарує їй красиве вбрання.

Дидактична гра: «Одягни горобину»

Що дарує весна горобині? (Білі, духмяні квіточки. Зелені листочки)

Що дарує літо горобині? (Червоне «намисто» - ягоди)

В що одягає горобину осінь? (В червоне і жовтогаряче листя)

Що робить зима для горобини? (Накрила білим снігом і запросила птахів їсти ягоди)

Давайте ближче познайомимось з горобиною. Уже рано восени важкі грона круглих оранжево-червоних ягід приваблюють до себе птахів. Особливо люблять ласувати плодами горобини дрозди, снігурі, омелюхи, тетеруки, глухарі, сойки. Тіньовитривала, морозостійка рослина. Плоди горобини округлої форми, червоні, гіркі. І лише підморожені вони цілком їстівні й навіть смачні.

В народі кажуть «Горобина є окрасою нашої природи». Давайте запитасмо у горобини, чому її так називають.

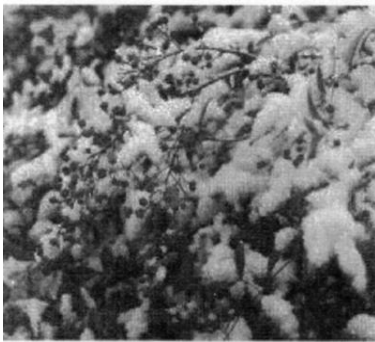
Горобина: Тому що я наділена чарівною силою. Гілка з яскраво-червоними ягодами здатні захистити людину від усілякого лиха. А ще моє дерево допомагає хворим. Вони із гілочок заварюють лікувальний чай. Із ягід варять варення, компоти, роблять квас, настоянки. Люди вважають, що гілка з яскраво-червоними ягодами здатні захистити їх від усілякого лиха.

Вихователь: Так, горобина має багато властивостей, зокрема передбачати погоду за допомогою прикмет. Які ви знаєте прикмети?

Дидактична гра «Продовж прикмету»

« Пізно цвіте горобина — (будуть морози взимку).

- Якщо багато ягід горобини,... (то осінь буде дощова).

- Цвітіння горобини —...(ознака стійкого тепла). Пізній розквіт горобини — ... (буде пізня осінь).
- Урожай горобини —...(буде червона золота осінь).
- * Горобина рано достигла —...(чекай суворої зими).

Вихователь: Але взимку на відміну від деяких дерев в горобини багато роботи. їй потрібно накормити всіх голодних птахів. Взимку важко птахам дістати їжу. А тут у пригоді стають ягідки горобини. На горобинний бенкет злітаються синиці, дрозди, снігурі та інші зимуючі птахи. Тому горобину ще називають пташиним деревом. У лісі поїдають плоди не лише птахи, а й звірі: білки, кабани, куниці.

Читання оповідання «Пташина комора». (В. Сухомлинського). Ранньої осені у степу не вщухав пташиний щебет. Пташки зліталися на виоране поле, дзьобали зерно. На узліссі стояла Горобина. На ній доспіли червоні грона. Стоїть вона та й дивується, чого до неї пташки не летять.

Летів Дрозд, Горобина й потає:

- Дрозде, чого ти не хочеш покуштувати ягід моїх?

- Зачекай, Горобинко, ягоди твої пригодяться у найскрутнішу годину. На твоїх гілках пташина комора. Випав сніг. Білим килимом покрив поля. Позамітав траву. Удень і вночі співає свою журливу пісню холодний вітер. Раненько прокинулась Горобина від пташиного щебету. Бачить - прилетіли до неї дрозди і дятли. - Ось тепер і пташина комора нам знадобилась,-защебетав Дрозд.

- Пригощай нас, Горобинко, ягодами своїми.

(запитання по тексту)

- Чому дивувалася Горобина?

Яка розмова відбулась між Горобиною і Дятлом?

- Чому Дрозд назвав Горобину пташиною коморою?

- Хто любить ласувати її ягодами? (Відповіді дітей)

Про горобину складено чимало пісень. Народ полюбив горобину з глибокої давнини. Люди здавна саджали її біля своїх осель.

На далекій півночі горобина досить довго була єдиним плодовим деревом, її оберігали, ягоди заготовляли про запас, тому що вони містять дуже багато вітамінів.